

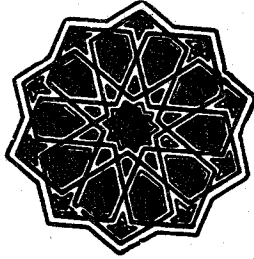

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI

KIPTİ KİLİSESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Doç Dr. Mustafa ERDEM

GİRİŞ

Hz. İsa ile tarih sahnesine çıkan Hıristiyanlık, çeşitli yollarla, dünyaya dağılmıştır. Hıristiyanlığın dünyada yayılmasında, Hz. İsa'nın havarilerinin büyük katkıları olmuş, bu uğurda ölen ilk Hıristiyan havarilerin ölüm yerleri, sonradan Hıristiyanlığın belli başlı merkezleri haline gelmiştir. Havarilerin başkanı olarak bilinen Petrus ve bugünkü Hıristiyanlığın oluşumunda büyük payı olan Pavlus'un öldürüldükleri Roma; günümüz Hıristiyanlarının büyük çoğunluğunun bağlı bulunduğu Katolik Kilisesinin merkezi olmuştur. Aynı şekilde Hz. İsa zamanında, Yunan ve Doğu kültürünün önde gelen merkezlerinden olan İskenderiye, mevcut incillerden birinin yazarı olan Markos'un öldürüldüğü yer olarak saygı görmüştür. İskenderiye, sahip olduğu vasıflar sebebiyle, Ortaçağ boyunca, dinî ve siyasî olaylarda büyük bir rol oynamıştır. Hıristiyan ilahiyatının oluşumunda öncülük etmiştir.

İskenderiye ve Nil çevresinde oturan Mısır halkı, Hıristiyanlık ile birlikte tekrar dünyanın gündemine girmiş, eski ve yeni kültürü bünyesinde mecederek uzun yıllar adından söz ettirmiştir. Tarihten gelen millî ve dinî gelenekleriyle, yeni kabullendikleri Hıristiyanlık prensiplerini belli ölçülerde birleştiren Mısırlılar, Hıristiyanlık içerisindeki teolojik tartışmalarda ön saflarda yer almışlardır. Bu durum, onların kısa sürede, Hıristiyan dünyasında tanınmasına ve belli bir ağırlık merkezi haline gelmesine sebep olmuştur. Hıristiyan dünyası onları, dinî ve millî kimliklerini bir arada temsil eden "Kıpti" kelimesiyle adlandırmış, Müslümanlar da Mısır'ı fethettikleri zaman orayı "Daru'l-Kıpt" (Kıptiler yurdu) olarak tanıtmışlardır. Bu bakımdan Kıpti Kilisesini, kendine özgü özellikleriyle tanımadan önce, "Kıpti" kelimesinin etimolojik ve terminolojik anlamı üzerinde durmakta yarar vardır.

a) Kıpti Kelimesinin Etimolojik Anlamı

Bu kelimenin menşei hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır:

1. Yunanca "Aiguptios", "Aigiptioi", "Aigyptos" kelimelerinden gelmiştir¹. Bu kelimenin başındaki "ai" ve sonundaki "os" harflerinin kalkması neticesinde ortaya çıkan "gypt" şekli, bütün Avrupa dillerinde kullanılan modern "Egypt" ve "copt" kelimelerinin kökünü teşkil etmiştir².

2. Kıpti, copt kelimesi, Memphis tapınağının eski Mısırlılar tarafından söylenen adından türemiştir³.

3. Arap yazarlarına göre, Nuh'un torunlarından olduğu rivayet edilen eski Mısır Kralı Kıpt'ın isminden gelmektedir⁴.

4. Eski Mısır'da bulunan "Koptos" şehriden alınmış veya "Jacobites" kelimesinin bozulmuş bir şeklidir⁵.

Günümüzde hemen hemen herkes "Kıpti" kelimesinin Yunanca'dan geldiği hususunda birleşmektedir. Batı kaynaklarında, XVIII. Yüzyıla kadar "cophte" şeklinde yazılan bu kelimenin hangi anlama geldiği tartışılmaktadır⁶.

b) Kıpti kelimesinin Terim Anlamı

Bu kelimenin etimolojik anlamında olduğu gibi, terminolojik anlamı konusunda da değişik görüşler bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

1. Bu kelime, Mısırlılar veya Nil deltası sakinleri anlamına gelmektedir⁷.

2. Çocuklarını sünnet ettirdikleri için⁸ Mısırlılara, Yunanlılar tarafından verilmiş bir isimdir⁹.

3. Mısır'da yaşayan Hristiyanların genel adıdır¹⁰.

1. Murad Kamil, *Coptic Egypt*, Cairo, 1986, 20; Jules Leroy, "L'Eglise Copte", *Histoire des Religions*, Ed. Henri -Charles Puech, Belgique- 1972, II/894; A.S. Atiya, "Coptic Church", *The Encyclopedia of Religion*, Ed. Mircea Eliade, New York-1987, IV/82; Salomon Reinach, *Orpheus, Histoire des Religions*, Paris-1976, II/384; Edris Abdel-Sayed, *Les Coptes d'Egypte, Les Premiers Chrétiens du Nil*, Paris- 1992, 15.

2. Murad Kamil, 20.

3. Margurite-Marie Thiollier, *Dictionnaire des Religions*, Belgique- 1982, 90.

4. Ahmet b. Ali el-Makrizi, *Kitabu'l-Hitati'l-Makrizi*, Mısır-1326, IV/375; G. Wiet, Crum-W. Ewing, "Kıptiler", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul-1977, VI/716.

5. G. Wiet, Crum-W. Ewing, VI/716.

6. Jules Leroy, II/894.

7. A.S. Atiya, IV/82.

8. G. Wiet, Crum-W. Ewing, VI/716.

9. Murad Kamil, 20.

10. Margurite-Marie Thiollier, 90; Jules Leroy, II/894; Edris Abdel-Sayed, 15.

4. Kıpti kelimesi, VII. Yüzyılda Müslümanların Mısır'ı fethetmesi sonucu yukarıda ifade ettiğimiz anlamlarını kaybetmiş ve Mısır'da yaşayan Hıristiyan toplumu ifade etmek için kullanılmıştır¹¹.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre; "Kıpti" terimi Yunanca "Aiguptios" kelimesinin Arapça söylenişidir¹². Yunanlıların Mısırlılarla tanışmasından sonra bu kelime, Mısır'ın yerli halkının adı olmuştur¹³. Bundan dolayı "Kıpti" dinî değil, sosyolojik bir terimdir¹⁴.

Bu konuyu "dil" açısından değerlendirenler, Kıptilerin Hıristiyanlık öncesi eski Mısırlıların devamı olduğunu kabul etmekte, Hıristiyanlar arasında uzun süre dinî ayinlerde kullanılan dili (Kıptice) eski Mısırlıların dili görmektedirler¹⁵. Ancak Hıristiyanlığın Mısır'a girmesinden sonra, bu din eski Mısır kültürünü etkilemiş, oranın tamamen hıristiyanlaşması sonucu Kıptilerle Hıristiyanlık özdeşleşmiştir. Böylece Hıristiyanlık Kıptilerin dini olurken, Kıptice de Hıristiyan halkın dili olarak devam edegelmiştir. Bundan sonra "Kıpti" denilince Mısır'daki Hıristiyan halk anlaşılır olmuştur. Dolayısıyla "Kıpti" terimi, Hıristiyanlığın Mısır'a girmesi sonucu, orada yaşayan Hıristiyanlara alem olmuştur. Nitekim, Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman Mısır, "Daru'l-Kıpt" (Kıptilerin yurdu) olarak tanıtılmıştır¹⁶.

Biz, belirtilen özellikleri sebebiyle Mısır'ın yerli Hıristiyanlarını ifade etmek üzere "Kıpti" kelimesini kullandık.

A- Hıristiyanlığın Mısır'a Girişi ve Kıptiler Arasında Yayılışı

Eski bir medeniyete sahip ve Afrika'nın Kuzeydoğusunda olan Mısır, Kuzeyden Akdeniz ve Doğusundan Kızıldenizle çevrilmiş, ekonomik yapısı itibariyle büyük ölçüde, ortasından akan Nil nehrine bağımlı bir ülkedir. Bulunduğu konum itibariyle tarihin her döneminde önemini korumuştur. Muhtemelen yerli halkının özellikleri sebebiyle istikrarlı ve güvenli bir geçmişi olmuştur. Tarihî geçmişinde dış devletlerin orayı istila emelleri kadar, Mısır'ın güven arayanların sığınak yeri olması da dikkati çekmektedir.

a) Hıristiyanlar için Mısır'ın Önemi

Yahudi ve İslâm kaynakları, Mısır'ın pekçok peygambere sığınma ve uğrak yeri olduğu konusunda birleşmektedir. Her iki dinin kutsal ki-

11. Jules Leroy, II/894; Edris Abdel-Sayed, 15.

12. Murad Kamil, 20.

13. A. Beajean, *Dictionaire de la Langue Française*, Paris, 1883, 235.

14. Murad Kamil, 21.

15. Edris Abdel-Sayed, 7.

16. A.S. Atiya, IV/85; Murad Kamil, 20.

taplarında, Mısır'a giden peygamberlerin kıssalarından geniş bir şekilde bahsedilmektedir. İbrahim, Yakup, Yusuf, Ermiya bunlardan bazılarıdır. Musa ve Harun'un tevhid mücadelesinde, kendi kavimlerinden sonraki ilk muhatapları da Mısırlılar olmuştur.

Yahudi ve İslâm kaynaklarında nakledilmemekle birlikte, Matta İncil'i, İsa'nın Mısır'a gidiş öyküsünden uzun bir şekilde bahsetmektedir. Hıristiyan yazarlar Eski Ahit'deki bazı cümleleri yorumlayarak, İsa'nın Mısır'a gidiş konusundaki bilgileri, İsa'dan önceki tarihlere taşımışlardır. Nitekim "İsrail çocukken onu sevdim ve oğlumu Mısır'dan çağırdım."¹⁷ cümlesini, İsrail'in Mısır'dan çıkışıyla birlikte Hirodes'in zulmünden kurtulmak için, İsa'nın Mısır'a sığınmasının bir işareti olarak görmüşlerdir¹⁸. Buna delil olarak Matta'da yer alan "...taki peygamber vasıtası ile: "oğlumu Mısır'dan çağırdım" diye Rabbin söylediği söz yerine gelsin." cümlesini¹⁹ göstermişlerdir.

İsa'nın Mısır'a gidiş olayı kanonik kabul edilen dört İncilden sadece Matta'da yer almaktadır. Bu İncil'e göre, İsa henüz çocukken, Doğu'dan gelen müneccimler; bir yıldızı takip ederek Kral Hirodes'a gelmiş ve bölgesinde yeni doğan bir çocuğu şormuşlardır. Bundan haberdar olmadığını söyleyen Hirodes, ona secde etmek için müneccimlerin kendisine haber vermelerini istemiştir. Müneccimler yine yıldızdan yararlanarak Meryem'i ve çocuğunu bulmuşlar ona secde etmişler, bir kötülük yapabileceği endişesiyle Hirodes'e haber vermeyerek başka bir yoldan ülkelerine dönmüşlerdir. Bunun hemen akabinde bir melek Yusuf'a gelerek, anası ile çocuğu Mısır'a kaçırmasını söylemiş, o da Mısır'a gitmiştir. Yusuf, Meryem ve İsa, Hirodes ölünceye kadar orada kalmışlar, melek tekrar gelerek Hirodes'in ölüm haberini getirmesi üzerine İsrail'e dönmüşlerdir²⁰.

İsa'nın Mısır'a kaç yaşında gittiği kesin olarak bilinmemekle birlikte onun iki yaşını geçmemiş olabileceği tahmin edilmektedir. Aynı şekilde İsa'nın Mısır'da ne kadar kaldığı da bilinmemektedir²¹.

Hıristiyanların kutsal kitaplarından olan Matta İncilinde verilen bu bilgiler, Hıristiyanlar arasında Mısır'a karşı müsbet bir ilgi uyandırmıştır. Bunun yanında yine dört incilden birinin yazarı olan Markos'un Afrika'lı bir yahudi aileden doğması, İsa'nın havarileri arasında yer aldığına inanılması, İncil'ini İskenderiye'de yazdığı ve orada öldürüldüğünün kabul edilmesi²², Mısır'ın Hıristiyanlar arasında itibarını ve önemini artırmıştır.

17. Hoşea, II/1.

18. De Bossuet, *Élévations A Dieu Sur Tous Les Mystères, De la Religion Chrétienne*, Paris- 1960, 305-6; Menessa Yuhanna, *Tarihu'l-Kenise'ti'l-Kıbtıyye*, Kahire, 1983, 6.

19. Matta, 2/15.

20. Hikayenin tamamı için bkz. Matta, II. Bölüm.

21. Menessa Yuhanna, 7.

22. A.S. Atıya, IV/83; Menessa Yuhanna, 10-24; Krş. Resullerin İşleri, 12/25; 13/13; I Petrus, 5/13.

Stratejik ve coğrafi konumu, Filistin ve Kudüs'e yakınlığı gibi sebeplerle Mısır'ın Hıristiyanlar arasındaki önemi eksilmemiş ve hergün biraz daha artmıştır.

Hıristiyanlar arasında Mısır'ın önemli bir yeri olmasında İskenderiye'nin rolü de bulunmaktadır. Zira İskenderiye, eski Mısır ve Roma dönemlerinde önemli bir ticaret ve kültür merkezidir. Hatta Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde -Akdenizdeki konumu itibarıyla- Roma'dan hemen sonraki sırayı oluşturmaktadır. İskenderiye, meşhur kütüphanesi ile Yunan kültürünün ve fikir hareketlerinin odak noktasıdır. İskenderiye'li Philon (M.Ö. 20 M.S. 50) burada yetişmiş, Eski Ahit'in "Yetmişler Tercümesi" burada yapılmıştır. Ayrıca burası, eski Mısır, Yunan ve Yahudi inançlarının karıştığı, putperestliğin genelde hakim olduğu, her inanç belli oranda temsil edildiği yerdir²³.

b) Hıristiyanlığın Mısır'a Girişi

Kıpti kaynaklarına göre İskenderiye Kilisesini Aziz Markos kurmuştur. M.S. 40 yıllarında onun İskenderiye'ye geldiği, orada Hıristiyanlığı anlattığı ve kurduğu kilisenin ilk patriği olduğu kabul edilmektedir²⁴. Ancak Markos'un M.S. 43 yılında Mısır'a geldiği de iddialar arasındadır²⁵.

Kıpti Kilisesinin son pratiği olan Şunnûde (Shennoudah) Hıristiyanlık tarihinde ilk Kilise'nin Kudüs'te kurulduğunu, Mısır kilisesinin ise Afrika'nın ilk kilisesi olduğunu ve bu sebeple "Afrika Kiliselerinin Anası" olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Şunnûde'ye göre, dünya kiliseleri içerisinde ilâhiyat eğitiminin yapıldığı en eski kilise İskenderiye'de Markos tarafından kurulan kilisedir ve bu Roma kilisesinden öncedir²⁶.

Kıptilerin Mısır ve İskenderiye Kilisesi ile ilgili bu iddiaları Batılı Hıristiyanlarca kabul edilmemektedir. Bunlara göre coğrafi yakınlık sebebiyle Mısır ve Filistin arasında iletişim olması kaçınılmazdır. Ancak İncil'in ne zaman ve kim tarafından Mısır'a getirildiği bilinmemektedir²⁷. Jules Leroy, Mısır'ın hıristiyanlaştırılması tarihinin Markos'a kadar ulaşmadığını, Kıptilerce kabul edilen efsanevi bilgilerin M.S. III. yüzyılın ilk senelerinden öteye geçmediğini ifade etmiştir. O, Hıristiyanlığın Mısır'a girdiği tarihin havariler döneminde olduğu ihtimalini çok zayıf bulmuş, Kilise'nin teşkilinin Demetrius (189-231) zamanında olduğu görüşünü benimsemiştir²⁸.

23. P.D. Scott-Moncrieff, IV/113; Jules Leroy, II/895.

24. A.S. Atiya, IV/83.

25. Edris Abdel-Sayed, 15.

26. Mahmud Fevzi, *el-Baba Şunnûde ve Tarihu'l-Keniseti'l-Kıptiyye*, Darul Maarif (Mısır)- 1991, 20-21.

27. P.D. Scott-Moncrieff, IV/113.

28. Jules Leroy, II/895.

c) İslâm'dan Önce Mısır'da Kıptiler

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemlerde, Mısır, Filistin, Anadolu gibi bölgeler Roma İmparatorluğunun hakimiyeti altındadır. Bu sebeple Hıristiyanlık, o dönemde gerek Yahudiler, gerekse putperest topluluklar arasında kolaylıkla yayılmamıştır. İlk dönem Hıristiyan misyonerleri, çeşitli zorluklarla karşılaşmış; hatta çoğu Hıristiyanlık uğruna hayatını feda etmiştir.

Hıristiyanlığın Havariler zamanında Antakya, Tarsus, Efes yoluyla Roma'ya kadar götürülmesine rağmen, Mısır'a girdiği tarih tartışmalıdır. Kıpti yazarların, hissi olarak, Hıristiyanlığın, Mısır'da yayılışının tarihini Markos'a dayandırma gayretleri, Batılı monofizit olmayan Hıristiyan yazarlar tarafından, tarihi kıymeti az olduğu için kabul görmemiştir²⁹. Nitekim Hıristiyanlığın ve İncillerin Mısır'daki durumu, Demetrius'un zamanına kadar tam olarak bilinmemektedir. Ancak eski Yunanlı ve Romalıların çok büyük zulüm, işkence ve takiplerine rağmen, ilk iki yüzyolda gezici misyonerler tarafından Hıristiyanlığın Mısır'da süratli bir şekilde yayıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Demetrius, dağınık bir şekilde varlıklarını sürdüren Hıristiyanları teşkilatlandırmış; hatta, ilk defa İskenderiye dışına din adamları göndermiştir. Bu da, Mısır'da kendi imkanlarıyla yayılma ve yaşama çabası gösteren bir Hıristiyan potansiyelin varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde de Hıristiyanların henüz organize bir güç olmadıkları için kendi aralarında ve diğer Hıristiyan gruplarından farklı bir hayat tarzına sahip oldukları da görülmüştür.

Hıristiyanlığın ilk asırlarında Kıptiler, diğer dört İncil'in yanında, henüz konsillerce kabul edilmemiş, kendilerine mahsus İncilleri kullanmışlardır. "İbranilere göre İncil" ve "Mısırlılara göre İncil" bunların başında gelmektedir. Mısırlı Hıristiyanlar konsillerce meşru sayılan İncillerden önce bunları kullanmışlardır. Daha sonra bu iki İncil' koyu Ortodokslarca III. yüzyılda kullanımdan kaldırılmıştır³⁰. İlk dönem Kıptiler arasında bulunan bu uygulamalar, Hıristiyanlığın zaman içerisinde nasıl değiştiği ve ne kadar değiştiği gibi soruları gündeme getirmektedir. Hatta bu durum; zaman zaman, Hıristiyanlar arasında tartışma konusu yapılan; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı İncillerin kanonik olarak kabul edilmesi olayındaki şüpheleri artırmaktadır. Ayrıca kendilerinin sahip oldukları Hıristiyanlığın, Havari olarak kabul ettikleri Markos'un getirdiği din olduğunu savunan Kıptilerin elinde, etikken sayılan Markos'un incilinin ilk asırlarda bulunmayışı da hayret vericidir. Bu durumda ya bugün kanonik sayılan İncil Markos'a ait değildir veya Mısır'a Hıristiyanlığı onun getirmede sonücu ortaya çıkmaktadır.

Hıristiyanların Roma'nın katı zulmü altında kapalı olarak varlıklarını sürdürme çabalarının bazı ihtilafli konuları da beraberinde getirmesi pek

29. P.D. Scott-Moncrieff, IV/113; Jules Leroy, II/895.

30. P.D. Scott-Moncrieff, IV/114-115.

tabiidir. Çünkü gizli olarak yapılan dinî öğretilerde kontrol güçleşmiş Kiptiler arasında kopukluk meydana gelmiştir. Henüz Dinî ve siyasî alanda ciddi anlamda kurumlaşmayan Hıristiyanlar, Demetrius zamanında, kısmen de olsa teşkilatlanma fırsatı bulmuştur. Severus (202) ve Decius (250) zamanında yapılan baskılar, Diocletian (284-303) zamanında zirveye çıkmıştır. Bu dönemde çok büyük katliamlar olmuş ve Kiptiler, "Şehitler Yılı" diye adlandırdıkları bu seneyi takvim başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Romalıların katliamından kaçanların bir kısmı çöllere sığınmış; bir kısmı da boya fabrikalarında ve maden ocaklarında çile doldurmuştur³¹.

Kiptilerin baskı altında oldukları bu dönemlerde, İskenderiyeli Clement (150-214), Origène (183-252) ve onun talebesi Denys tarafından bir takım fikir hareketleri başlatılmıştır. Bu aşamada Yunan ilmî zihniyeti ile Ortodoks Hıristiyanlığı kaynaştırmada belli mesafe katedilmiştir. Ayrıca Hıristiyan kültürü içerisine belli ölçüde paganizmden alınan unsurlar karıştırılmıştır³².

Kiptilerin, din hürriyetine kavuşmaları, İmparatorluğun Doğu kesiminin herkese din hürriyeti tanıdığı 313 tarihinden sonra olmuştur. Bu tarihten itibaren Kiptiler, cemaatleşmeye ve teşkilatlanmaya başlamışlardır. Ayin dili olan Yunanca yerine Kiptice geçmiş, Hıristiyanlık Mısır'da yayılarak halk Kıptî ismini yaşatmıştır³³.

ca) Kiptiler Arasında Manastır Hayatının Gelişmesi

Hıristiyanlık, ilk yıllarında, Yunanlıları ve o kültür ortamında yetişenleri hedef olarak seçmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda, mistisizm ve zahitliğe doğru bir eğilim baş göstermiştir. Onlar, önceleri, dünyayı tam olarak terketmeden günlük işleriyle meşgul olmuşlar ve ibadetlerini yapmışlardır. Bunun yanında evlilikten uzak kalarak kendilerini ibadete veren, hasta ve yoksullarla meşgul olanlar da bulunmuştur. Züht hayatına ağırlık veren kitle, kısmen de olsa, Mısır Kilisesi üzerinde etkili olmuştur. Bu akım, muhtemelen, Yunanlılar tarafından, Platoncu ve Pythagorcü filozoflar kanalıyla Mısır'a gelmiş, yerli Mısır dinini, etkilemiştir. Ayrıca devamlı baskı, zulüm ve işkencelere maruz kalan kiptilere, dünya cehennem olmuş ve ilk hıristiyanlar gözden uzak yerlerde inziva yoluyla dinî değerlerini yaşatmayı amaçlamışlardır.

Mısır'da züht hayatını gerçekten yaşayanların ilki olarak, 250 Decian takibatından çöle kaçan Paul bilinmekle birlikte, eremitik (züht) hayatının kurucusu olarak, Antony (251-356) kabul edilmektedir³⁴.

Hıristiyanlıkta züht anlayışının öncüsü kabul edilen Antony çiftçi bir ailenin çocuğudur.

31. P.D. Scott-Moncrieff, IV/115-6.

32. Jules Leroy, II/895.

33. Edris Abdel-Sayed-15.

34. P.D. Scott-Moncrieff, IV/116; A.S. Atiya, IV/83; Murad Kamil, 20; Mehmet Aydın, Din Fenomeni, Konya-1993, 161.

Onun Hıristiyan olmasına ve böyle bir züht hayatını tercih etmesine sebep kilisede dinlediği Matta İncilindeki şu cümledir: "İsa ona dedi: Eğer kamil ölmek istersen, git, nen varsa sat ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır; ve gel benim ardımca yürü.."35 Antony bu cümleden etkilenerek Hıristiyan olmuş ve kasaba dışında bir kulübede onbeş sene münzevi bir hayat yaşamıştır. O, bunu yetersiz görerek, çölde bir mağarada yirmi yıl kadar daha sıkı bir inziva hayatı geçirmiştir; 305 yıllarında mağarasından ayrılarak keşişleri organize etmiştir36. Antony, kiptiler arasında yaygın olan paganist uygulamalardan nefret etmiş, cenazelerin mumyalanmamasını vasiyet etmiştir. Onun teşkilatlandığı keşişler, bedene eziyet ve işkence ederek ruhları korumayı gaye edinen bir hayat tarzı benimsemiştir37. Bu münzeviler, kendilerini, kutsal Kitabı okumaya ve ibadete adanmış tam bir perhiz ve çok sert bir "oruca" da karar vermişlerdir38.

Antony'nin miras bıraktığı Manastır hayatı (Monachizm) idealleri, kendine has bazı özellikleri olan bir teşkilat olarak gelişmiştir. Onun çölü terk ederek mürşitlerini organize etmeğe başladığı zamanlarda başka bir kipti, Pachomius (290-346), güneyde Tabennisi'de daha sıkı bir manastır sistemi kurmuştur39.

Aslen bir putperest lejyoneri olan Pachomius, Hıristiyan köylülerin iyiliğinden etkilenmiş ve bir hıristiyan tarafından vaftiz edilerek Hıristiyan olmuştur. Onun kurduğu manastır düzeninde, cemaat hayatı, bir inziva hayatı şeklinde nizama sokulmuş ve insanın kendini öldürmesi reddedilmiştir. Bu düzende; züht hayatı, eziyet ve açlık cennete götüren yegane imkân değildir40. Keşişlerin, bir taraftan iffet, yoksulluk ve itaat yeminlerini korurken; diğer taraftan da, hem bedenî, hem de zihnî melekelerini faydalı işlerde kullanmaları istenmiştir41.

Pachomius'un kurduğu sistem Kıpti Hıristiyanlığında büyük bir dönüm noktasıdır. Bu sistemde, asker ve din adamlığı fonksiyonu aynı şahısta birleşmiştir. Bir keşişin bütün davranışları kontrol altına alınmış ve belli bir kurala bağlanmıştır. Bu cemiyette üyelerin elbiseleri, yiyeceği, uyku saati ve şekli, seyahati ve ibadet saatleri belirlenmiştir. Ceza kanunları tamamen ve yerli yerince, bütün suçlulara, eşit olarak uygulanmıştır. Zamanla bu sistem, manastır hayatı yaşayan keşişlerin büyük çoğunluğu kıpti olmakla birlikte, başka milletlerden insanlarla karışarak, kozmopolit bir görünüm sergilemiştir. Başrahip'e bağlı bir vatandaşın başkanlığında her millet için özel bir bölge ayrılmıştır42.

35. Matta, 19/21.

36. P.D. Scott-Moncrieff, IV/116-117.

37. P.D. Scott-Moncrieff, IV/117; A.S. Atiya IV/83; Murad Kamil, 47.

38. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, 161.

39. P.D. Scott-Moncrieff, IV/117; A.S. Atiya IV/83.

40. Murad Kamil, 48.

41. A.S. Atiya, IV/83.

42. Murad Kamil, 49.

Pachomik manastır Yunanlı, Romalı, Kapadokyalı, Libyalı, Suriyeli, Sudanlı ve Etiyopyalı bir çok keşişin katılımıyla daha kurucusunun sağlığında hızla çoğalmıştır. I. Julius (337-352) zamanında Avrupa'da köksalmaya başlamıştır. İçlerinde Pachomik hayat tarzını Latince'ye tercüme eden Jerome (342-420) gibi meşhurların da bulunduğu çok sayıda kilise babası, Pachomik vakıflarda yaşamıştır⁴³.

Mısır'da erkeklerin dışında kadınlar da manastır hayatı yaşamıştır. Bu hayat tarzının özellikle Pachomius'un manastır hayatını sistematize ettiği dönemden sonraya ait olduğu belirtilmektedir. Rivayete göre Pachomius'un kızkardeşi Mary, onu ziyarete gitmiş; fakat Pachomius onunla görüşmeyi kabul etmemiştir. Kapısında bekçilik görevi yapan erkek kardeşi aracılığıyla ona bir haber göndermiş ve şöyle demiştir: "Benim hâlâ yaşadığımı işittin. Beni göremediğin için kederlenme fakat, eğer dünyadan vazgeçmek ve Allah'ın bağışlamasını kazanmak istiyorsan nefesine hakim olacaksın; ve kardeşler senin için bir yer inşa edecekler. Ben, sana katılacak ve böylece senin sayende kurtuluşa erecek birçok kişiyi sana bildirmesini Tanrı'dan ümit ediyorum. Kişi için bu dünyada, ölümden önce iyi bir amel işlemesinin dışında ümit yoktur"⁴⁴.

Bunu işittikten sonra Mary'nin kalbi yumuşamış ve Manastır hayatını kabul etmiştir. Pachomius, kendi manastırının yanında bir oda inşa ettirmiştir. Bu kadının orada yaşadığını duyan başka kadınlar onunla birlikte yaşamak için, yanına gelmişler ve böylece Mary'nin ünü, kısa bir sürede her tarafa yayılmış ve ilk kadın manastırı teşekkül etmiştir. Pachomius, Peter adında bir rahibi onlara öğretmen tayin etmiştir⁴⁵.

Pachomius ile başlayan müşterek manastır hayatı, baştan sona, Mısır'ın her tarafına yayılmıştır. Rahibe manastırları sahra veya sapa yerlerde değil şehir merkezlerinde de kurulmuştur. İskenderiye'de İranlılar tarafından yıkılmış 600 kadar manastırdan söz edilmiştir. Ebu Seyfeyn ve Aziz George'nin manastırları günümüzde Kahire'de kalan en meşhur manastırlardandır⁴⁶.

Her rahibe manastırı, özerk enstitülere sahip olmakla birlikte, özel müşavir ve günah çıkarıcı papazları da bulunmaktadır. Bu görevliler, ya düzenli olarak veya çağrıldıkları zaman, manastırları ziyaret etmekte ve oradakilere yardımcı olmaktadır⁴⁷.

Mısır'da manastır hayatının dışında, Hıristiyan kadınlar arasında, dinî uygulamalar ferdî veya küçük guruplar halinde devam ettirilegelmiş-

43. A.S. Atiya, IV/83.

44. Murad Kamil, 52, 53.

45. Murad Kamil, 53.

46. Murad Kamil, 55, 56.

47. Murad Kamil, 57.

tir. Genellikle yarım düzineyi geçmeyen ve kominal bir hayat yaşayan bu kadınlar işlerini nöbetleşe yerine getirmektedir. Öğle ve akşam yemekleri belli bir zamanda, bütün rahibelerin iştirakiyle yenmektedir. Sabah kahvaltısına önem verilmemektedir. Oruç esnasında, özellikle Paskalya'dan önceki gün, uzun süreli oruçta öğle yemeği terkedilmektedir.

Kıpti rahibelerin dış elbiseleri tamamıyla siyahtır. Siyah kumaştan bir örtü veya başka ince bir bez, çenenin altından geçirilerek yüz örtülecek şekilde, başın etrafına dolanır. Onun üzerine, omuzların üstüne düşen ağır bir şal giyilir. Elbiseler yere kadar uzadığı için yüz ve ellerin dışında hiçbirşey görülmez⁴⁸.

Bir manastır münzevisinin giydiği elbiselerin belli başlı özellikleri şunlardır:

1- Manastır Rahiplerin giydikleri cüppe. 5 cm genişliğinde ve takriben bir metre uzunluğunda bir şeritle çevrilmiş, yünden yapılmış siyah uzun bir örtü.

2- İç elbiselerinin üzerine giyilmiş deri bir kuşak.

3- Peçe, yaşmak. Ortası daire gibi kesilmiş, dikdörtgen şeklinde bir şal, yüzle birlikte başı kapatacak şekilde örtülür. Genellikle dışarı çıkar-ken giyilmektedir.

4- Plân. Cildin hemen üzerine giyilen haç şekli verilmiş bir deri⁴⁹.

cb) Konsiller ve Kıpti İnancının Oluşumu

Hıristiyanların dünya üzerinde ilk ve genel olarak rahatladıkları dönem Konstantin'in (313) imparator seçilmesinden sonraki dönemdir. Konstantin'in hoşgörü göstermesinden ve ölmek üzere iken vaftiz olmasından sonra Hıristiyanlık resmî din haline gelmiştir. Bu dönemde; daha önceleri kapalı devre olan dinî hareketlilik ahenleşmiştir. Dinî hürriyet ortamında herkes düşüncesini söyleme, inancını yaşama imkânı bulmuştur. Dolayısıyla baskı döneminde kontrolsüz gelişen dinî düşünceler su yüzüne çıkmış; Hıristiyanların farklı inanç ve uygulamalara sahip oldukları anlaşılmıştır. Nitekim uzun yıllar, merkezî bir otoritenin olmayışı, yaşanan Hıristiyanlığın gerçek hıristiyanlık olup olmadığını gündeme getirmiştir. Müntesiplerinin büyük çoğunluğu cahil olan Hıristiyanlar içerisinde din adamlarının ellerindeki inciller arasında büyük farklılıklar ortaya çıkarmış, en önemlisi, teolojik konularda hergün biraz daha büyüyen tartışmalar başlamıştır. İşte bu dönemin inanç esasları ve dinî uygulama-

48. Murad Kamil, 57.

49. Murad Kamil, 59.

malarına ilk ciddi muhalefet, karşı taraf Hıristiyanlarca "bela" olarak değerlendirilen, gerçekte Hıristiyanlık içerisinde "Tevhid" mücadelesi yapan Arius (öl. 336) tarafından başlatılmıştır⁵⁰.

Arius, Hıristiyanlığın eski kültür ve putperest inanışlardan kaynaklanan ve Pavlus tarafından Hıristiyanlığa sokulan, İsa'nın mahiyeti ile ilgili inanışlara itiraz etmiştir. O, Baba (Allah) ile Oğul'un (İsa) arasında bir fark bulunduğunu, Oğulun Baba'dan aşağı olduğunu söylemiştir. Arius'a göre; Oğul, Baba'nın bir yaratığıdır. Oğul eğer Baba'nın oğlu ise, Oğul'un olmadığı bir zaman olması gerekir. Bu sebeple Oğul Baba ile beraber ezeli değildir ve edebî de olamaz. Her ne kadar fanî kıyaslamaların ötesinde ise de o yaratıktır. Fakat tabiat bakımından tanrı ile aynıdır. Bunun için Oğul'a dolaylı olarak Allah diyebilmekteyiz⁵¹.

Arius'un öğretisi, ilk defa İskenderiye Piskopos'u Alexandre tarafından, sonra 318'de yüz piskoposun toplandığı Mısır konsilinde mahkum edilmiştir. Fakat Arius, doktrinini müdafaa etmekten çekinmemiştir⁵².

İskenderiye'nin İmparatorluk içindeki önceki yeri sebebiyle burada başgösteren bir tartışmanın bütün İmparatorluğu rahatsız edeceği düşüncesiyle Konstantin, derhal bir konsil toplanmasına karar vermiştir. İznik'te (325) toplanan bu konsilde Baba-Oğul'un tabiatı problemi tartışılmış, Oğul'un Baba ile ilişkisini en açık şekilde ifade eden Yunanca Homooios kelimesi önerilmiştir⁵³. Konsil'de Arius mahkum edilmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Ancak Arius'un yazılı bir açıklama yapması üzerine İmparator, tekrar onun Kiliseye alınmasını emretmiştir. Bunun üzerine, o sırada İskenderiye Piskoposu olan Athanasius (öl. 373), İmparatorun emrine uymadığı için Tyre'de toplanan piskoposlar konsilinde, görevinden alınarak sürgüne gönderilmiştir. Böylece Mısır iki karşıt fikrin çetin mücadelesine sahne olmuştur. 337'de Konstantin'in ölümü üzerine İskenderiye'ye geri dönen Athanasius, daha sonraki İmparatorlar döneminde, mücadelesine devam etmiş, İskenderiye'deki görevini geri almış ve 373'de ölünceye kadar bu görevde kalmıştır⁵⁴. İskenderiyeli Athanasius'dan sonra, Grek babalarından Bazil, Nazienzeli Gregorie, Nysse'li Gregorie ve St. Athanas, Arius'un görüşlerine karşı çıkmışlardır⁵⁵.

Arius ve taraftarlarınca başlatılan fikrî hareket, zaman içerisinde şiddetli baskılara maruz kalsa da gündemde kalmayı başarmıştır. Nitekim

50. Gerald Graveland Walsh, *The Great Religions of the Modern World*, Ed. Edward J. Jurji, New Jersey-1967, 325.

51. P.D. Scott-Mancieff, IV/116. Gerald G. Walsh, 325. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi, İznik'ten II. Vatikan'a*, Çev. Mehmet Aydın, Ankara- 1990, 6.

52. Francis Dvornik, 6.

53. Francis Dvornik, 7.

54. P.D. Scott-Mancieff, IV/116.

55. Francis Dvornik, 10; Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya- 1991, 15.

Hıristiyanlık içerisinde, daha sonra, ortaya çıkan görüş ayrılıklarında bunların etkileri hissedilmiştir. İsa'nın tabiatı üzerinde yoğunlaşan tartışmalar, Ortaçağ boyunca Hıristiyan kavimlerinin çoğunluğunda, ana gündem maddesi olmuştur.

İznik konsilinde şeklen alınan karar, konsil üyelerinin büyük çoğunluğunu tatmin etmemiştir. İmparator'un desteğiyle alınan bu kararın tepkileri uzun süre devam etmiştir. Teslis'in Hıristiyanlık içindeki yeri ve özellikle İsa'nın insanî tabiatıyla Teslis'te nasıl bir birleşme yapabileceği şiddetli çatışmalara sebep olmuştur. Ariusçular, Oğul'un ruhsuz bir bedene büründüğünü söyleyerek, tanrısallığını inkâr etmişler; buna karşılık İskenderiye ekolu; Oğul'un tam olarak bedenleşmesinden sonra iki tabiatın tam olarak birleştiğini belirterek İsa'nın tanrısâl tabiatı üzerinde ısrar etmişlerdir. Antakya ekolu ilâhiyatçılarından Diodore ve Theodore İsa'nın beşerî tabiatı üzerinde ısrar etmişlerdir ki bunun temelinde Meryem ile ilgili inanç yatmaktadır. Zira Meryem Allah'ın annesi değil, İsa'nın annesidir. İstanbul Piskoposu Nestorius da bu görüşü benimseyerek Antakya ekolünü desteklemiştir. İskenderiyeli Cyrille (öl. 444) bu yeni akımı Ortodoks Katolik imanına bir darbe ve kilise hiyerarşisinde İskenderiye'ye karşı Antakya'nın bir zaferi olarak gördüğü için karşı çıkmıştır⁵⁶. Cyrille İmparator II. Theodose yazdığı mektupta İsa'nın tabiatı ile ilgili görüşlerini şöyle özetlemiştir. Biz İlahî yönden insanî yönü, insanî yönden de kelimeyi ayırdedemeyiz. Bu, tefsiri mümkün olmayan kapalı bir birliktir. Bize göre İsa, biri diğerine karışmayan ve biri diğerini yok etmeyen iki tabiatın meydana gelmiş, iki şeyin bir arada toplandığı garip bir birliktir⁵⁷. İmparator II. Theodose'nin isteği üzerine, İskenderiye'li Cyrille tarafından hazırlanan Efes (431) konsilinde, İsa'nın insanî tabiatının konusunu kelimenin (verbe) tanrısâl uknumu olarak belirtmek için Meryem, "Allah annesi" (Théotokos) ilân edilmiştir⁵⁸. Bunun sonucu olarak katolik imanını, İsa'nın tek kişilikli, iki tabiatlı olduğu şeklinde tesbit edilerek İstanbul Piskoposu Nestorius mahkum edilmiştir⁵⁹.

Efes Konsili, İskenderiye'nin İstanbul ve Antakya üzerindeki zaferini sembolize etmektedir. Bu konsilden sonra Mısır Piskoposlarının prestiji çok yükselmiştir. İskenderiye ilâhiyatçıları, Antakya ekolu ile olan mücadelelerini çok ileriye götürmüş, bedenleşmiş oğulu ilâhi tabiatı üzerinde fazlaca durmuşlardır. Bu arada İsa'nın insanî tabiatı yutulmuş; o, Allah'ın oğlu ve ilâhi tabiatlı olarak düşünülmüştür. İsa'nın biricik tabiatı doktrinini savunan monofizitlik Mısır'da çabucak popüler hale gelmiştir. Bu yeni fikrî akım, İskenderiye ilâhiyatçıları üzerinde, Antakya ilâhiyatçılarından çok Yunan Felsefesinin etkili olduğunu göstermektedir.

56. Mehmet Aydın, **Hıristiyan Konsiller Tarihi**, 16, 17; Jules Leroy, II/896.

57. Menessa Yuhanna, 262.

58. Mehmet Aydın, **Din Fenomeni**, 203.

59. Mehmet Aydın, **Hıristiyan Genel Konsilleri**, 17.

Ayrıca İsa'nın tanrılaşması için kişisel bir ahlâkî disiplinin gerekli olduğunu savunan Yeni Eflatuncu felsefenin ve eski Mısır inanışının bir gereği olan, krallara tanrısal karakter veren antik paganizmin, monofizitlik üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir⁶⁰.

Monofizitlik ile Ortodoks Hıristiyanlık arasındaki ilk çatışma, patrik Flaven'in, monofizitliğin yorumcularından biri olan Eutyches'i sapık olarak itham etmesi üzerine, İstanbul'da olmuştur⁶¹. Eutyches, İsa'nın tek bir tabiatı olduğunu, Okyanusta bir damla sirkenin kaybolması gibi, onun insanî yönünün ilâhî yönü tarafından emildiğini iddia etmiştir. Ona göre İsa'nın insanî tabiatı, ilâhî tabiatı içerisinde tamamen erimiştir. Eutyches'in İsa'nın insanî yönünün gerçek varlığını inkâr etmesi, yani mutlak monofizitizmi iddia etmesi, İskenderiye Kilisesi tarafından sapıklık olarak nitelenmiş ve cemaatten atılmıştır⁶². Çünkü Eutyches, Cyrille'nin görüşlerini daha da ileri götürerek İsa'da sadece ilâhî tabiat olduğunu iddia etmiştir. Fakat Cyrille'nin (444) ölümü üzerine halefi Dioscore, Mısırlı keşişlerin çoğu tarafından desteklenen Eutyches'i desteklemiştir⁶³.

449'da Efes'te toplanan konsilde İskenderiye Patriği Dioscore, insiyatifi ele geçirmiş ve prensip olarak monofizitliği kabul etmiştir. Ancak Papâ I. Léon bu konsili "haydutlar konsili" diye adlandırarak kararlarını protesto etmiştir⁶⁴.

Kadıköy (Kalkedon) konsilinde (451) Efes konsilinin kararları mahkum edilmiş ve Dioscore görevden alınmıştır. Bu konsilde Hıristiyan imanı şu şekilde formüle edilmiştir: "Hepimiz ittifakla bir tek oğul ve biricik İsa'yı kabul ediyoruz. Ve yine onun, bir tek şahısta birleşmiş iki tabiatı kabul ediyoruz. Bu tabiatlar kendi arasında birleşmemiş, bölünmemiş, ayrılmamış ve değişikliğe uğramamıştır"⁶⁵.

İsa'da tek bir tabiat olduğu ileri sürenler bu iman formülüne karşı çıkmış ve onu bid'at olarak nitelemişlerdir. Onlar, Meryem'in konumundan hareketle şöyle demişlerdir. Onların inanışlarına göre Bakire Meryem Allah'ın annesidir. Bizim inancımıza göre ise Bakire Meryem'in Allah'ın annesi olması küfürdür. Eğer İsa'da tek bir tabiat olduğunu kabul etmezsek, o zaman karşı grup Kilise Babalarından biri, "Meryem ilâh mı yada

60. Mehmet Aydın, **Hıristiyan Genel Konsilleri**, 17-18. Eski Mısır'ın Tanrı inancıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Afet İnan, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Ankara-1987, 216-229; Jaroşlav Cerney, **Ed-Diyânâtü'l-Mısriyyetü'l-Kadime**, Arapçaya Çev. Ahmed Kadri, Mısır-1987, 29-63-64.

61. Francis Dvornik, 15; Mehmet Aydın, **Hıristiyan Genel Konsilleri**, 18.

62. Murad Kamil, 44; P.D. Scott-Moncrieff, IV/118.

63. P.D. Scott-Moncrieff, IV/117-118.

64. Mehmet Aydın, **Hıristiyan Genel Konsilleri**, 18.

65. Francis Dvornik, 16; Mehmet Aydın, **Hıristiyan Genel Konsilleri**, 19; **Din Fenomeni**, 203; Menessa Yuhanna, 258.

insan mı doğurdu diye bir soru sorabilir. Eğer ilâh doğurdu dersiniz, Allah doğurulmadığı için sapıklığa düşersiniz. Şayet onun bir insan doğurduğunu söylerseniz, insanın annesi ilâhın annesi olamayacağı için, onu inkâr etmiş olursunuz. Yok eğer hem ilâh hem de insan doğurduğunu söylerseniz, bu durumda onun bir ilâh, diğeri insan iki çocuğu olması gerekir ki bu da aklen mümkün değildir. Ancak, İlâh ve insan bir oldular ve bunun için Meryem, ne tam bir ilâh ne de tam bir insan, ilâh ve insan olmayan aksine müteennis bir ilâh doğurdu dersiniz bu doğrudur ve gerçek de budur⁶⁶.

Bu düşünceden hareket ederek İsa'da tek bir tabiat olduğunu iddia edenler, Kadıköy konsilinin iman formülünü reddederek şöyle bir iman formülü geliştirmişlerdir: "Amin Amin Amin... İnanyorum ve son nefesime kadar ikrar ediyorum ki, bu hayat veren tabiat, annemiz ve hepimizin hanımefendisi, İsa'nın annesi mübarek Meryem'den olma, kurtarıcımız İsa Mesih'tir., Tanrı onu karışma, bozulma ve değiştirme olmaksızın ilâhî yönüyle bir tabiat yapmıştır. İnanyorum ki onun ilâhiliği bir an, bir göz açıp kapama müddeti kadar bile insanî yönünden ayrılmamıştır"⁶⁷.

Murad Kamil, İsa'da iki tabiatın birbiriyle tam olarak birleştiğini inanırken, bunun açık olarak izahının mümkün olamayacağını belirtmektedir. Mantıksız ve akla aykırı gelen bu hususun, bütün insanlığın anlayış ve hayal gücünün üstünde olduğunu, mistik bir tecrübe ile bütün tezatların üstesinden gelinebileceğini ifade ederek, bunun gerçek bir birleşme olduğunu kabul etmektedir⁶⁸. Ona göre İsa'daki ilâhî ve insanî birlik, beden ile ruh veya yanan kor ile ateş arasındaki birliğe benzemektedir. Her ne kadar beden ile ruh biri diğerinden ayrılıyorsa da, aralarındaki bütünlük onları yalnız bir tabiat yapar ve ona da insan tabiatı olarak bakılmalıdır⁶⁹.

Kadıköy konsilinde kullanılan "Allah-İnsanın" iki tabiatı terimi, tanrılaşmanın temeli olan İsa'nın birliğini belirtmek için kullanılan ve yegane halife olarak "Allah-İnsanın" tek tabiatından bahseden İskenderiye ekolünün formüllerine bağlı bulunan kıptileri icitmiştir. Politik problemlerin ağırlığı ile çabucak ciddileşen bu anlaşmazlık Kadıköy Konsilinin ilkelere uymayan Ermeni, Yakubi, Kıpti v.s. gibi kiliselerin ayrılmasına sebep olmuştur⁷⁰. İmparatorluk ve Doğu kilisesi içinde İstanbul'un üstünlük kazanmasına kızan Kıptiler, monofizitliği milli bir din olarak telâkki etmiş, Kadıköy konsili taraftarlarını "Melkitler" yani "imparator taraftarı" olarak adlandırmışlardır⁷¹.

66. Menessa Yuhanna, 258-259.

67. Murad Kamil, 44-45.

68. Murad Kamil, 45.

69. Murad Kamil, 46.

70. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, 203.

71. Francis Dvornik, 18.

Dinî ve millî duygular Kadıköy konsilinde alınan kararlara muhalefet edilmesinde etkili olmuştur. Çünkü bu konsilde, Roma'nın yanında İstanbul Patrikliği de belli imtiyazlar elde etmiş, ancak dünya kiliseleri hiyerarşisi içerisinde İskenderiye'nin yeri iptal edilmiştir⁷².

Kadıköy konsilinin sonuçları Mısır'da hemen hissedilmiştir. İmparatorluğun birliğini kilise çatısı altında sağlamayı amaç edinen Bizans imparatorları, bu birliği Kiptilere de empoze etmeye başlamışlar ve ayrılığın bütün izlerini silmek için zulüm kampanyaları başlatmışlardır. Bunun daha etkili olabilmesi için, Mısır'daki sivil, askerî ve kiliseye ait yetkiler bir tek adamda, yani aynı zamanda hem vali, hem genel komutan, hem de İskenderiye Patriği olan Apollinarius'ta toplanmıştır. Böylece o, Kadıköy kararını, Yunan diktatörlerine çok seri bir şekilde karşı çıkan Kiptilere uygulamak için muazzam bir kuvvet elde etmiştir. Aşırı vergi yükü, korkunç zulüm ve hakaret 451'den İslâm fethinin gerçekleştiği 641-2 yılına kadar olan devrede bütün kiptilerin üzerinde hüküm sürmüştür⁷³.

Kadıköy konsili sonrası, merkezi iktidarın seçim ve değerlendirmele-ri sebebiyle, Monofizitlikten Ortodoksluğa geçen piskopos merkezlerinin değişkenliği ile özelleşen kavgalar çoğalmıştır. Piskoposlukların bu değişkenliğine bir son vermek için Justinyen, bütün monofizit piskoposları tutuklatarak, onları manastırlara hapsederek, köklü bir çözüm arayışı içine girmiştir. Bu durum İmparatoriçe Thêodora zamanında monofizit silsilenin yenilenmesine kadar (542) devam etmiştir. İşte bu tarihte, Ortodoks hiyerarşinin yanında Suriye'deki Yakubî kilisesi şeklinde yaşayan bağımsız monofizit kipti kilisesinden bahsedilebilir⁷⁴.

Kipti Kilisesinin kurum olarak başlangıç tarihini tesbit etmek oldukça güçtür. Kipti yazarlar bunu Markos'a kadar geri götürürken, Batılı kaynaklar bunun imkansızlığı konusunda ısrar etmektedirler. Kiptilere yapılan baskılarda din faktörü göz önüne alındığında, din olarak Hıristiyanlığın, ilk dönemlerde Mısır'a girdiği düşünülebilir. Ancak canını korumaktan aciz olan kiptilerin kurum ve kurallarıyla kiliselerini ayakta tutmaları tartışmaya müsait bir konudur. Aynı şekilde, Hıristiyanlığın inanç esaslarında, baştan itibaren bir tekamül ve değişim sözkonusudur. Nitekim yapılan konsillerde tartışılan konular bu değişim ve gelişimin açık delilleridir. Her ne kadar İsa konusu günümüzde hâlâ tartışılmakta ise de Kiptiler, Kadıköy konsili öncesi koydukları kesin tavır neticesi inanç esasları ve İsa hakkındaki imanlarını büyük ölçüde netleştirmişlerdir. Kadıköy konsili sonucunda, Hıristiyan dünyasında Doğu Kiliseleri arasında yer alan Kiptiler, Monofizit inanca sahip özerk bir kilise olmuştur. Onlar, Hıristiyanlık öncesi inançlarının da etkisiyle, İsa'da ilâhî ve insanî iki ta-

72. Jules Leroy, II/896.

73. A.S. Atiya, IV/84-85; Ayrıca bkz. P.D. Scott-Moncrieff, IV/118.

74. Jules Leroy, II/896; R. Janin, *Les Églises Orientales et les Rites Orientaux*, Paris- 1955, 480-81.

biatin tam olarak birleştiği inancındadır. Kıptiler, bu inançlarını hertürlü çile ve tecrübe ile, Ortaçağ boyunca ve İslâm'ın Mısır'a girişinden önce, Hıristiyan olmayan efendileri ve Hıristiyan olup da aynı görüşü paylaşmayan dindaşlarından gördükleri baskı ve zulüme rağmen devam ettirmişlerdir. Onların bu inancı, çeşitli esinti ve çalkantılarda doğmuş ve kendini sağlamlaştırarak korumuştur⁷⁵.

Kıptiler, oniki asır kadar bir süre yabancı hakimiyetinde kaldığı ve Bizans valilerinin idaresinde bir sömürge olduğu için halk arasında, mevcut idareye karşı bir kin ve milliyet duyguları uyandırmıştır⁷⁶.

d) İslâm'dan Sonra Mısır'da Kıptiler

Müslümanların Mısır'ı fethi M.S. 639 yılında başlamış ve M.S. 642'de tamamlanmıştır. Bu dönemde Kıptiler, Bizans İmparatorluğunun baskı ve zulmü altında varlığını sürdürmekteydi. Kıptilerin, inanç yönünden İstanbul ve Roma kiliselerinden ayrı oluşu millî kimliklerini koruma arzuları, İmparatorluğun onlar üzerinde ağır vergiler yüklemesine ve hürriyetlerini sınırlamasına sebep olmuştur. Bu durum, Kıptileri Bizans idaresinden kurtulma arayışları içine itmiştir. Kıptilerin içinde bulunduğu bu olumsuz şartlar ve efendilerinin onlara uyguladıkları katı tutum karşısında, İslâm'ın hoşgörü ve adalet anlayışı; Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethini kolaylaştırmıştır. Nitekim Kıptiler, Müslümanları kurtarıcı olarak karşılamışlar, onların kendilerine sağladığı hürriyet ve imkan sayesinde kuvvetlenmişlerdir⁷⁷.

Monofizit olmayan Hıristiyan yazarlar, Kıptilerin Bizans işgali altında karşılaştıkları zulüm ve işkenceyi doğrulamışlardır. Fakat, her halukârda, bir hıristiyanın Müslümanların idaresinde yaşamayı tercih etmesini hazmedememiş, onların Müslümanları kurtarıcı olarak görmesini yadırgamışlardır. O dönemde Mısır Mukavkısı olan Cyrus'un, Bizanslılara karşı Müslümanlar tarafını seçmesini ihanet olarak nitelemişlerdir⁷⁸.

Kıptiler de diğer Hıristiyanlar gibi Mukavkıs'a sahip çıkmamışlardır. Bunun önemli sebeplerinden biri, onlara göre, Mukavkıs'ın Yunan asıllı olmasıdır. Zira o, bu sebeple Bizans'ın itimadını kazanmış ve Kıptileri idare etmek üzere Mısır'a vali olarak tayin edilmiştir. Kıptiler onu menfaat düşkününü birisi olarak değerlendirmişlerdir. Hatta Mısır'ın fethi esnasında Müslümanlara yardım etmesini ve onları Bizans'a tercih etmesini daha çok menfaat elde etme amacına yönelik bir davranış olarak nitelemişlerdir. Fakat Mukavkıs'ın Hz. Muhammed zamanında İslâm'a ilgi duyduğu-

75. Murad Kamil, 7.

76. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/716.

77. Jules Leroy, II/896-97. Mehmet Aydın, Hıristiyan Genel Konsilleri, 21.

78. P.D. Scott-Moncrieff, IV/118.

nu ve onun sağlığında kendisiyle mektuplaştığını belirterek, müslümanları Bizans'a tercih etmesinde, esas faktörün menfaat değil, gönül ve inanç yakınlığı olduğunu itiraf etmişlerdir⁷⁹.

Hangi sebeple olursa olsun, Kıptiler, bir bütün olarak Bizans idaresinden memnun olmamışlardır. Nitekim Mukavkis gibi onlar da Bizans'dan kurtulup müslümanlara yaklaşmayı tercih etmişlerdir. Kıptilerin içinde bulunduğu olumsuz şartlar Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethini kolaylaştırmıştır. Bu ise Bizans İmparatorluğu ve Hıristiyan dünyası için büyük bir kayıp olmuştur.

Müslümanlar Mısır'ı fethettileri zaman, burada, tamamen Hıristiyanlaştırılmış iki ayrı grupla karşılaşmışlardır. Bunlardan biri; Rum idareci ve askerlerden oluşan Melkitler, diğeri ise; Kıptiler, Habeşliler ve diğer Hıristiyan topluluklardır. Amr İbn As Mısır'a geldiği zaman yerli Kıptiler, cizye karşılığında, Rumlara karşı ona yardım etmişlerdir⁸⁰.

Mısır'ın fethinden sonra orada yaşayan Kıptiler, Hıristiyanlık içindeki ayrılıklarını daha da netleştirmişlerdir. Bizans'ın sosyo-kültürel etkisi azalmış İslâm öncesi zulüm ve baskı sonucunda ortaya çıkan millî birlik hareketi güçlenmiştir. Kültür ve ibadet dili olan Yunanca, yerli halkın ve keşişlerin kullandığı dil karşısında silinmiştir. Henüz halk tarafından tam olarak terkedilmeyen Kıptice, yerini Arapça'ya terketmeden önce, dinî merasimlerin ve dinî hürriyetin lisanı haline gelmiştir⁸¹.

Fetihten sonra Kıptiler, müslüman olmayanların (Ehlü'z-Zimme) vermeleri gereken cizyeyi vermekle yükümlü tutulmuşlardır. O günkü hıma-ye sisteminin bir örneğini oluşturan cizye karşılığında, Kıptilerin can ve mal varlıkları müslümanlarca korunmuş onlar askerlik yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır. Hz. Ömer veya Harun er-Reşid zamanında ihdas edildiği tartışılan bir emirnameye göre; Hıristiyanların tanınması için elbise ve sarıklarının müslümanlarınkinden başka renkte olması, ayırdedici bir bez (giyâr) kullanmaları ve "zunnâr" adı verilen bir kemer takmaları istenmiştir. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, zaman içerisinde değişikliğe uğrayan bu kıyafet talimatnamesini 1807'de yürürlükten kaldırmıştır. Fakat Kıpti keşişler o günlerin bir hatırası olarak, kara sarık kullanma adetlerini bugüne kadar sürdürmüşlerdir⁸².

Kıptiler, müslümanların idaresine girdikten sonra büyük bir rahatlık hissetmiştir. İdareciler ve çeşitli sınıflara mensup halk Amr İbn. As'ın etrafında ülkenin imarı için birleşmişlerdir. Ülkede bir güven ve huzur hakim olmuştur⁸³. Onların bu durumu diğer Hıristiyan toplulukları ve ya-

79. Menessa Yuhannâ, 305, 6.

80. Makrizi, IV/394.

81. Jules Leroy, II/897.

82. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/718-19.

83. Menessa Yuhanna, 308.

zarları rahatsız etmiştir. İslâm Ansiklopedisi "Kıptiler" maddesi yazarları, yazılarında bu rahatsızlıklarını gizleyememişlerdir. Kendileriyle aynı görüşte olmayan kiptileri, tutucu, bağınaz ve cahil olarak niteleyerek onlardan tarihi intikam almış, kaynakları tahrif ederek okuyucuların kafasını karıştırmış, fakat hemen hemen her sayfada kendi kendileriyle çelişkiye düşme pahasına İslâm'a olan düşmanlıklarını hissettirmişlerdir. Kıptilerin İslâm'dan sonraki hayatlarından söz ederken İslâm Ansiklopedisindeki adı geçen maddede bulunan çelişkilere kısaca temas etmekte yarar vardır.

Kıptiler, Müslümanların idaresine girdikten sonra Hz. Ömer tarafından kilise ve manastır yaptırılmaları yasaklandığı şeklinde bazı iddialar bulunsa da, fiiliyatta onların yeni kiliseler yaptıkları, var olanları tamir ettikleri bilinmektedir. Ancak, Müslümanların, başlangıçta, kendi ibadetlerini yerine getirebilmeleri için bazı kiliselerden yararlandıkları olmuştur. Nitekim aynı şey, daha önceden, Hıristiyan kıptiler tarafından da uygulanmış ve Firavunlara ait mabetler kiliseye çevrilmiş veya onlar yıkılarak yerine kiliseler inşa edilmiştir. Hal böyle iken "Halife Ömer'in emirnameleri çok şiddetli idi; Hıristiyanların yeni kilise ve manastır yaptırılmaları ve harap olmuş binaları tamir etmeleri de yasak edilmişti." şeklinde tarifler bulunmaktadır. Bu satırları yazarlar yine aynı paragrafta doğruyu şöyle söylemek zorunda kalmışlardır. "Fiiliyatta, Hıristiyanlar para vermek suretiyle, kiliselerini ve manastırlarını tamir ettirdikleri gibi yeni binalar da yapmağa muktedir oldular..." Çünkü I. asırda hıristiyanlar, istedikleri gibi kiliseler inşa veya tamir ettirebiliyorlardı⁸⁴. Birbirleriyle çelişen bu ifadelere karşılık Kıpti yazarlar Hz. Ömer devrini Kıptilerin en mesut ve rahat dönemi olarak tanımlamaktadırlar. "Amr İbn As'ın Mısır'da bulunduğu ve Hz. Ömer'in hilafeti esnasında Kıptiler rahatlığın en güzelini tatmışlardır" ifadesi Kıpti olmayanların isnatlarını çürütmektedir⁸⁵.

Zaman zaman bir takım sosyal huzursuzluklar olsa da, kıptiler, müslümanların idaresi altında geçmişin acı hatıralarını unutmaya çalışmışlardır. Mabetlerinin yapımı için devlet imkanlarından yararlanmışlardır. Mervan b. Hakem zamanında Kıptilere iyi muamele yapılmıştır. O, Mısır'da ilk olarak Hulvan şehrini inşa etmiş, Maliyeyi oraya nakletmiş ve başında da bir Kıptiyi görevlendirmiştir⁸⁶. Eyyubiler devrinde, kısmen de olsa, kıptilere karşı olumsuz bir tavır sergilenmiş ise bunda; Hıristiyan dünyasının başlattığı eski Hıristiyan topraklarını kurtarma ve müslümanlardan intikam alma şeklinde cereyan eden "haçlı savaşlarının" etkisi büyüktür. Bu dönemde bile her ne kadar yeni kiliseler yapılamamışsa da, bazı hıristiyan mabetlerinin tamirini yapma imkanı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde iken kiliselerin tamirine ve hatta yeniden inşasına izin verilmiştir⁸⁷.

84. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/719.

85. Menessa Yuhanna, 310.

86. Menessa Yuhanna, 311.

87. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/719.

Kıptiler, Müslümanların idaresi altında, Bizans'ın uygulamaları ile mukayese edilemeyecek kadar huzur ve rahata kavuşmuşlardır. Sürgündeki piskoposlar ve rahipler başta olmak üzere, Hıristiyan halk kiliselerine kavuşmuştur. Hatta eskiden Melkitliler tarafından ellerinden alınan kiliseler kendilerine iade edilmiştir. Müslümanlar onlara geniş bir din hürriyeti tanımış, onları dinlerinden döndürmeye zorlamıştır. Devletin devamlılığı için gerekli olan mali yükümlülüklerin sıkı kontrolüne karşılık, dinî bir baskı ve zulüm yapılmamıştır. Bu hususu Hıristiyanlar da itiraf etmek zorunda kalmışlardır. İslâm Ansiklopedisinde; "zaten Kıptiler kaydedilecek pek nadir istisnalar ile, canlarını kurtarmak için, dinlerini değiştirmeye hiçbir zaman mecbur tutulamamışlardır ve Müslüman Mısır'ın bütün tarihinde Diocletian'ın yaptığı zulüm ile mukayese edilebilecek hiçbir tedbire rastlanmaz" denilerek gerçek teslim edilmiştir⁸⁸.

Müslümanlar döneminde Kıptiler, sadece devletin devamlılığı açısından kontrol edilmişlerdir ki, her devlet ilk prensip olarak, kendi varlığını korumayı hedeflemektedir. Nitekim Kıptiler, Emeviler ve Abbasiler döneminde mezhep serbestliğinden yararlanmışlardır. Ancak, Valiler, içlerinde İslâm'a karşı hakarete bulunup bulunmadığını bilmek maksadıyla, sadece Kıpti dua ve vaazlarını tercüme ettirmişlerdir. Bu dönemlerde Piskoposlar ruhanî meclis toplama hürriyetine sahip olmuş, Valiler, özellikle patrik seçiminde bu toplantılara nezaret etmişlerdir. Devlete bir zarar vermesinden endişe edildiği için, keşiş sınıfının yabancı bir devletle ilişkiye girmesine müsamaha edilmemiştir⁸⁹.

Abbasilerden sonra Kıptiler, Mısır'da varlıklarını korumuşlardır. Bu konuda kısmî bazı tartışmalar olsa da, bunlar, Kıptilerin topluca huzursuzluğuna sebep olacak boyutlara ulaşmamışlardır. Fatımiler ve Eyyübîler döneminde de Kıptilere zulmedilmemiştir. Memlük idaresi, öncelikle göre kötü gösterilmekle birlikte bu da Kıptilerin hatalarına bağlanmıştır. "Hükümet normal vaziyetlerde Kıpti patriği ile nazikane münasebetlerde bulunmakta ve Memlük divan teşkilatı da patriğe tumturaklı ünvanlar vermekte idi. Hükümet patriğin Habeşistan zencileri ile gizli münasebetlere girmesine mani olmakla meşgul idi, bu münasebetle 826 (1423)) ve 852 (1448) de birçok hadiseler vukua gelmiştir"⁹⁰.

Kıpti Kilisesinin, Roma Kilisesi ile birleşme isteği Hıristiyan halkın fazla itibar etmemesi yüzünden gerçekleşmemiştir. Bunda Osmanlı valilerinin desteğinin sağlanması amacının da hedeflendiği düşünülmelidir. Osmanlı idaresi zamanında maliyeye, çok sayıda kıpti görevli alınmıştır. Hıristiyan halk, bayramlarını bilhassa eyaletlerde müslüman unsurların müsadesi, hatta katılımıyla kutlamıştır.

88. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/720.

89. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/721.

90. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/724.

Mısır'ın, Müslümanlar tarafından fethinden sonra, Kıptilere verilen din ve dil hürriyetine rağmen, onların sayısı her gün biraz daha azalmıştır. Yunanlılar ve Bizanslıların aşırı baskılarına Yunanca'nın dışında hiç bir dile kullanım hürriyeti vermemelerine rağmen o dönemde Kıptilerin sayısı hızla azalmıştır. Buna karşılık İslâm idaresinde onların nüfusunun azalması hristiyanları derin derin düşündürmüştür. Bu sayının azalmasının yegane sebebi kıptilerin çoğunluğunun hristiyanlıktan İslâm'a geçmeleridir. Onların müslüman olmaları için nasıl heyecanlandıkları ve bunda acele ettikleri şöyle ifade edilmektedir: "Kıptiler çok çabuk müslüman olmuşlardır. Hatta müslüman olmak için can atan Kıptiler, bazan Arap kabilesine bile bağlanmak istemişlerdir"⁹¹. Buna rağmen, Hristiyan yazarlar ellerindeki belgeleri, hisleri doğrultusunda kullanmayı tercih etmiş ve Hristiyanlıktan İslâm'a geçişi bir türlü hazmedememişlerdir. Onların hissîliklerini şu ifadelerde açıkça görmek mümkündür: "Kıptilerin İslâmlaşırma meseleleri birkaç satır ile hülâsa edilirse görülür ki; hristiyanlar III. (IX.) asırda Arap istilasından ikiyüz yıl sonra ekseriyeti kaybetmişlerdir. Onların VIII. (XIV.) asırda, bugün olduğu gibi, ancak Mısır nüfusunun onda birini teşkil ettiklerini kabul edebiliriz. Nihayet birçok defa kalkınmağa muvaffak olmuş, Decius ve Diocletion mezaliminin boyun eğdiremediği ve Bizanslıların da başa çıkamadıkları bir ırkın garip ve sessiz şekilde din değiştirmesinin sebebini aramak kalıyor. Müslümanların yaptıkları mezalim, Roma devrindeki manası ile son derece ender idi. Şüphesiz sebebi izah olunamayana din kurbanları olmuştur, fakat hükümetin emri ile yapılan mezalimin ekseriyeti üzerinde durulmağa değer hususî bir vasıf taşımaktadır. Müslümanlar iki nokta üzerinde hiçbir zaman uzlaşmağa yanaşmamışlardır, İslâ'a aleni olarak hakaret ve İslâmların hristiyanlaşması halinde idâm cezası hükmolunmakta idi. Fakat din değiştirmenin hakiki sebebi, İslâm şeriatının hristiyanlara tahmil ettiği mali mükellefiyetlerdir"⁹².

Kıptilerin özgür iradeleriyle müslüman olmalarını, buna karşılık hiç bir müslümanın, hristiyanlığa girmemesini hazmedemeyenler, bunları başka sebeplere dayandırmışlardır. Kıptilerin müslüman olmasını baskı zulüm ve ağır vergilere yüklemişler, müslümanların hristiyan olmamasını ise mahkum olacakları idam cezasından kaçmalarına bağlamışlar; fakat, müslümanken hristiyanlığı seçtiği için idam edilen hiç bir Kıptiyi örnek gösterememişlerdir. Diğer konularda ise bazen yaptıkları itiraflarla çelişkiye düşmüşlerdir: "Kıptiler, bilhassa devlet hizmetlerinde zenginleşiyor ve aynı zamanda idarî entrikalarındaki ihtiraslarını tatmin edebiliyorlardı... kadim devirlerden bugüne kadar Mısırlılar paraya düşkünlükleri ve vergi vermemekte inatları ile tanınmışlardır"⁹³. Bu demek oluyor ki, Kıpti Hristiyanlar, Müslümanların idaresinde inançlarından dolayı, hiçbir

91. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/726.

92. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/727.

93. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/728.

baskıya maruz kalmamışlar; sadece, şahsî menfaat veya her insan gibi, devlete ve topluma ait sorumluluk ve yükümlülüklerini ihmal ettikleri zaman sıkı kontrole tabi tutulmuşlardır. Nitekim onların baskı ve korku müslümanı olmadıkları şöyle ifade edilmiştir. "... demek oluyor ki, Mısır hıristiyanları bütün iddialara rağmen, zulüm ve tazyikten kurtulmak için müslüman olmuş değillerdir"⁹⁴.

Mısır'ın fethinden sonra, Kıptiler Yunancayı büyük ölçüde terketmişler ve bir süre Kıpticeyi canlı tutmuşlardır. VI. asra kadar Yunanca olan hıristiyan mezar kitabeleri bundan sonra kıptice yazılmıştır.

Arapça, Mısır'da, Vali Abdullah b. Abdulmelik (706) zamanında resmî yazı dili haline gelmiştir. 720 yılına kadar bazı papirüslerde Yunanca ve Arapça yazılara birlikte rastlanmaktadır. Hatta 780 yılına kadar bazı papirüslerde Yunanca yazıların bulunduğu görülmüştür. Ancak ilk Arapça papirusun tarihi olarak 709 yılı tesbit edilebilmiştir. Bununla birlikte halkın büyük çoğunluğu Kıpticeyi devam ettirmiştir. Nitekim halife Memun, Mısır'da kaldığı zaman (832) yanında bir tercüman bulundurmıştır⁹⁵.

Arapça'nın resmi dairelere girmesi, ihtida hareketleri sonucu, yeni müslümanların, Kur'an'ın dilini öğrenme gayretleri, Arapça'nın konuşma ve yazılmasının öğrenilmesini zarurî hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Kıptice, her nesilde zayıflamak suretiyle, bir kaç asır dayandıktan sonra, günlük hayattan tamamen kalkmış, yalnız kiliselerde din dili olarak varlığını sürdürebilmiş, XII. asırdan sonra da halk tarafından anlaşılmaz bir hale gelmiştir⁹⁶.

e) Günümüzde Kıpti Kilisesi

Kıptilerin inanç felsefesinin temelinde Efes konsilinin önde gelen ismi Cyrille'nin görüşleri vardır. Ayrıca bu dönemde Kıptiler arasında yaygın bir hayat tarzına dönüşen manastır kültürünün de etkileri hissedilmektedir. Kadıköy Konsilinden itibaren, Kıptiler, diğer Hıristiyan kiliselerinden ayrılmışlardır. Bu ayrılıkta, inanç esasları kadar millî unsurlar da etkili olmuştur.

Günümüzde sayılarının 3 milyondan 8 milyona kadar ulaştığı konusunda rakamlar verilen Kıptilerin en mühim özelliklerinin başında Roma Papalığına bağlı olmamaları gelir. Onların büyük çoğunluğu monofizit inanca sahip ve kendi millî kiliselerine bağlıdır⁹⁷.

94. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/727.

95. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/729.

96. G. Wiet, Crum- W. Eving, VI/731.

97. Jules Leroy, II/898; Marguerite-Marie Thiollier, 90; Pierre Du Bourguet, Les Coptes, Paris- 1988, 109; Edris Abdel-Sayed, 18.

Kıpti kilisesinin mustakil ve bağımsız bir patrikliği vardır. Patrik Kahire'de oturur. O, İskenderiye metropolitliğinin (Başpiskoposluğunun) tarihi ünvanını taşımaktadır. Kıptiler onu, İskenderiye'nin ilk piskoposu (eveque) ve misyoneri olan St. Markos'un halefi sayarlar. Patrik, selevi tarafından tayin edilebilir. Bunun dışında patrik, piskoposlar, ruhban sınıfı ve bazı laiklerce de seçilebilmektedir. Aday tesbitinde ve seçiminde karşılaşılan anlaşmazlıklar her halükarda çözümlenir. Patrik adayının, mutlaka St. Antonie bölgesi rahipleri arasında olması şartı aranır. Onun bilgili olması gibi bir tercih sözkonusu değildir. Hatta Patrik adayının Kilise içindeki tüm hiyerarşik kademelerden geçen birisi olması gerekmez. Önemli olan, onun kendini patrikliğe bağımlı hissetmesidir. Seçilen veya atanan aday, birgün diyakos (papaz yardımcısı), ikinci gün papaz ve üçüncü gün baş piskopos olabilir⁹⁸. Halen Kıpti Kilisesi Patriği, III. Şunnûde (Shenoudah), Chenouda adıyla 1971'de Papa seçilen Nazir Gared'dir. O da Kızıldeniz yakınlarındaki St. Antonie bölgesi rahipleri arasından seçilmiştir ve bekârdır⁹⁹.

Günümüzde Kıpti Kilisesine bağlı piskoposların sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Bunların 12¹⁰⁰ veya 35 olduğunu iddia edenler vardır¹⁰¹. Bu piskoposlardan 31'i Mısır'da; 2'si Sudan'da; bir tanesi Kudüs'te ve biri de Doğu Afrika'dadır. Son yıllarda Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya, Almanya da Kıpti kiliseleri açılmıştır. Halen 9 Manastırda yaşayan yüzlerce Kıpti keşişi ve 8 manastırda yaşayan keşişeler bulunmaktadır. Ayrıca ülkede bulunan birçok İlahiyat Fakültesi, Hıristiyanlık eğitim merkezleri, basın-yayın organları Kıptilerin yetişmeleri için imkan sağlamaktadır¹⁰².

Kıpti Kilisesine bağlı Piskoposlar tamamıyla Patriğe bağlıdırlar. Patrik tarafından atanırlar ve onaylanırlar Kıpti kanunlarının dul veya evli olma şartı aramasına rağmen bunlar, genelde, eski rahiplerdendirler. Alt ruhban sınıfı başpapazlardan, papazlardan ve papaz yardımcılardan oluşmaktadırlar. Onlar bu sınıfa katıldıktan sonra isterlerse evlenebilirler. Papazlar otuz yaşının üzerindeki papaz yardımcılardan seçilirler. Bunların bilgi ve kültür düzeyi çok düşüktür. Çoğu Kıpticeyi okuyabilirken, çok azı onu anlayabilmektedir. Papazların düzenli bir geliri yoktur. Aldıkları ücret bağlı buldukları bakanlığa göre değişmektedir. Kıpti Kilisesi bünyesinde çok sayıda rahip ve rahibe bulunmaktadır. Ayrıca patrikliğinin işlerini yürüten özel sekreterler de vardır¹⁰³.

98. F.H. Kruger, "Eglise Copte", *La Grand Encyclopedie*, Paris-Tarihsiz, XV/626-27; P.D. Scott-Moncrieff, IV/119; D. Janin, 485.

99. Marguerite-Marie Thiollier, 90.

100. F.H. Kruger, 627.

101. Edris Abdel-Sayed, 19.

102. Edris Abdel-Sayed, 19.

103. F.H. Kruger, XV/627, Murad Kamil, 29.

Kıpti ruhban sınıfının asıl görevi zahitliktir. İlim ve salih amel bunlar için önemli değildir. "Bir lokma bir hırka" ile yetinmeye çalışırlar. Rahibelerin büyük çoğunluğu dul ve fakir kadınlardan oluşmaktadır.

Başlıca üç lehcedeki Kıpti Kutsal Kitabı'nın metni, Eski ve Yeni Ahid'in orijinal metinlerinin tenkidi için fevkalade önemli bir kaynaktır. Çünkü yeni Ahid'in kıpti versiyonları elde mevcut en eski Yunan elyazmalarından öncedir¹⁰⁴.

Bugün Kıptilerin tamamının aynı inancı paylaştıklarını söylemek zordur. İsa'nın tabiatı konusundaki kavram kargaşası, Kıptilerin kendi aralarında da tam anlamıyla bir tek inanç halinde kabullenilememiştir. Bu yüzden Kadıköy konsilinden 1854 yılına kadar monofizit ve katolik inancına sahip olanlar varken, bu tarihten itibaren protestanlık da Kıptiler arasında görülmeye başlamıştır¹⁰⁵.

ea) Katolik Kıptiler

Kıptiler arasında ikinci sırayı Katolikler almaktadır. Sayıları 100.000 ile 200.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Otonom bir hüviyet taşımakla birlikte üyelerinin bir kısmı İskenderiye Patrikliği altında iken çoğunluğu Roma kilisesine bağlıdırlar¹⁰⁶. 1898 yılında Patriklik haline getirilmişlerdir¹⁰⁷. 1986 yılında 6 piskopos sinodu (synode) tarafından patrik seçilen II. Stéphanos tarafından yönetilmektedir¹⁰⁸. Bunun patrikliği Roma kilisesi tarafından da onaylanmıştır. Din adamı sınıfı evlenmez¹⁰⁹. Kahire, İskenderiye ve Delta'yı içine alan Patriklik seviyesindeki Piskoposlukların yanında aşağı Mısır'da Beni Suef, Minie, Assiut, Sohag ve Luksor'da piskoposluklar bulunmaktadır. Buralarda 40 dini toplantı merkezi, 156 okul, 55 dispanser, 15 hastahane, 5 hayır evi ve 4 yetim evi bulunmaktadır. Ayrıca 87.000 kıpti ve müslüman öğrenciye eğitim imkânı sağlanmaktadır. Katolikler bu hizmet araçlarıyla, ülkede misyoner faaliyetlerini kolaylıkla yürütmekte, ruhi, sosyal ve entellektüel alanlarda önemli roller üstlenmektedirler¹¹⁰.

eb) Protestan Kıptiler

Katoliklerden daha az bir sayı ile (yaklaşık yüzbin) kıptiler arasında üçüncü sırayı protestanlar almaktadırlar. Protestanlık, XIX. yüzyılda (1854) Amerikalı misyonerler tarafından kıptiler arasına sokulmuştur.

104. F.H. Kruger, XV/627.

105. Edib Necib Selame, *Tarihu'l-Kenîseti'l-İnciliyye Fi Mısır*, Kahire, 1304, 42.

106. Edris Abdel-Sayed, 19, Pierre Du Bourguet, 112.

107. Jules Leroy, II/898.

108. Edris Abdel-Sayed, 19, Pierre Du Bourguet, 112.

109. Jules Leroy, II/898.

110. Edris Abdel Sayed, 19-20, Pierre Du Bourguet, 113.

Bugünkü propestanların başkanı papaz Samuel Habib'dir¹¹¹. 1952 yılı Aralık ayında "association Évangélique pour la promotion Sociale" (İncilci Sosyal Kalkınma Derneği) adında kurulan resmî olmayan bir dernek aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir¹¹².

Protestanlar, insanî ve toplumsal gelişmeyi asıl hedef olarak seçmişlerdir. Bu amaçla, misyonerliğin genel karakteristiği olan, okuma-yazma, meslek edindirme kursları açmak, tarımı geliştirmek ve sağlık hizmetlerinde bulunmak, bu derneğin amacına ulaşmak için yaptığı çalışmaların başlıcalarıdır. Yukarı Mısır'ın pekçok köy ve kasabalarında şubeleri bulunan bu dernek, kamu hizmetleriyle hem kiptilere hem de müslümanlara hitabetmektedir. Mısır'da aydınların yaşantısında önemli bir yere sahip olan Kahire'deki "Amerikan Üniversitesi" de bir protestan kurumudur¹¹³. Zaten Kiptilere yönelik eğitim faaliyetlerini misyoner okulları yürütmektedir. Dolayısıyla bu eğitim, eğitim veren merkez veya grubun sempatzasını yapmaya yönelik ve okur-yazar olma düzeyinde kalmaktadır. Bunlara ilave olarak, yer yer, bazı manastırların, dar görüşlü ve eğitim seviyesi çok düşük keşişler tarafından monastic eğitim merkezi olarak kullanıldığı da görülmektedir¹¹⁴.

Yukarıda saydığımız dini cereyanların dışında Mısır'da Latin, Yunan, Suriye, Ermeni, Keldani ve Maroni kiliselerine bağlı 160.000 dolayında Hıristiyan bulunmaktadır¹¹⁵.

Kiptiler, Osmanlı İmparatorluğunun idaresinden sonra ortaya çıkan yeni Mısır devletinde de müslüman toplum ile müşterek hareket içinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mısır devletinde çeşitli idari ve siyasi görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Gali (Ghali) ailesi en üst düzeyde görevler yapmıştır. Halen Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olan Boutros Ghali, Cemal Abdu'l-Nasır, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek kabinesinin idarelerinde dışişlerinden sorumlu Devlet bakanlığı ve çeşitli bakanlık görevleri yapmıştır. Bu arada Kiptiler arasından başka milletvekili senatör ve bakan olarak görev alanlar da olmuştur¹¹⁶.

Batı Hıristiyan dünyası, çeşitli vesilelerle, İslâm Kültürü içerisinde değişik bir görünüm kazanan ve kendilerinden ayrı kalan kiptileri yanlarına almak istemiştir. Ancak İslâm'ın getirdiği hoşgörü ortamından yararlanan Kiptiler, bugünkü Batı'nın ataları olan Yunan ve Bizanslılardan gördüğü zulüm ve baskıyı unutmuyarak, müslüman toplum içinde entegre olmayı, Hıristiyan toplumlarla birlikte olmaya tercih etmiştir. Nitekim

111. Edip Necip Seleme, 42. Edris Abdel-Sayed, 18. Pierre Du Bourguet, 113.

112. Edris Abdel Sayed, 20.

113. Edris Abdel Sayed, 20.

114. P.D. Scott-Moncrieff, IV/119.

115. Edris Abdel-Sayed, 121.

116. Pierre Du Bourguet, 115-116.

Çar Deli Petro (1689-1725) Kıptilere Rus himayesini teklif etmiş, 1798-1802 yılları arasında Fransız keşif heyeti, Batı ile Kıptiler arasında iletişim imkanları aramıştır. Bu arada İngilizlerin yaptığı birleşme teklifleri sonuçsuz kalmıştır. Bunların yanında, Batı tarikatlarının inanç esaslarına ve daha önceki güvenilmezliğine karşı "ekumenizm" iklimi altında gittikçe gelişen bir açılma, eski Kadıköy kavgasını sona erdiren tedrici bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. 1954 yılında İllionis'de toplanan "Dünya Kiliseler Birliği'nde" Kıpti Kilise'sinin de bulunması, Doğu ile Batı'nın biraraya gelmesi çabasının bir sonucudur. O tarihten itibaren Kıpti kiliseler, konsillerde aktif olarak hazır bulunmuşlardır¹¹⁷.

Batı Hıristiyan dünyası; Kıptileri her zaman yanlarında görmek istemiş ve bu amacın gerçekleşmesi için çeşitli yollar denemiştir. 1992 yılında Perez De Cueller'den boşalan Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği görevinin Mısırlı bir Kıpti olan Boutros Ghali'ye verilmesi de Hıristiyan dünyasının kıptileri yanlarına alma, en azından Müslümanlar arasında erimesini önleme gayretlerinin bir sonucu olması muhtemeldir.

B- KIPTİLER ARASINDA DİNİ VE SOSYAL HAYAT

Kıptiler, çeşitli yönlerden Hıristiyan topluluklardan farklı özelliklere sahiptirler. Bölgenin sosyo-kültürel şartlarının bu özelliklere etkili olduğu tartışılmaz. Nitekim, Kıptiler, Hıristiyanlığı eski Mısır'lı dedelerinin mirası üzerine bina etmişler, çeşitli örf ve geleneklerini İslâm sonrası kültürel değişime göre şekillendirmişlerdir. Kıptileri diğer toplumlardan ayıran bazı özellikler vardır. Bunlardan birisi de takvimleridir.

a) Kıpti Takvimi

Kıptilerin kendilerine özgü bir takvimleri vardır. Bizanslı Diolectian'ın 284'de Kıptilere yaptığı katliam "Şehitler yılı" olarak anılmakta ve takvim başlangıcı olarak kabul edilmektedir¹¹⁸. Milâdî 1992 yılı, kıpti tarihinde 1708 veya 1709 yıllarına tesadüf etmektedir. Bu iki tarih Kahire'de yayınlanan büyük tirajlı gazetelerin birinci sayfasında diğerleriyle birlikte yer almaktadır. Mısır'da Hicrî takvimin yanına, 1875 yılından bu yana Gregoryen takvimi de eklenmiştir¹¹⁹.

Hıristiyan dünyası 1582 yılına kadar Noel'i müşterek kutlarken, Roma Papazı XIII. Gregorie, Jülyen takviminde bazı düzeltmeler yapmış, Batı dünyası da "Gregoryen takvimi" denilen bu takvime uymuştur. Bunlar 325'de olduğu gibi Noel'de değişiklik yapmamış ve 25 Aralık'ta kutlamaya devam etmiştir. Batı kiliselerinin bu tutumuna karşılık Doğu Kilise-

¹¹⁷ A.S. Atiya, IV/85.

¹¹⁸ A.S. Atiya, IV/82; R. Janin, 478; Pierre Du Bourguet, 44; Edris Abdel-Sayed, 16.

¹¹⁹ Edris Abdel-Sayed, 16.

leri Jülyen takvimine uymaya devam etmiştir. Kullandıkları takvimin ge-
reği olarak Kıptiler, 1900 yılından beri Noel'i kendi takvimlerine göre 29
Kia'k'da (7 Ocak'ta) kutlamaya devam etmişlerdir.

Kıptilerin kullandıkları takvim, onların geleneklerine bağlılıklarının
bir ölçüsüdür. Jülyen takvimi tarım hayatına ve ona yön veren mevsimle-
re göre düzenlendiği için, Mısır'lı çiftçiler de onu kullanmışlardır. Yılın
ilk ayı olan Eylül, Ekim (ziraat) ayıdır. Şubat-Mart ağaçların budama za-
manıdır. Başka bir yönden bakıldığında bu takvim, Nil nehrinin sularının
durumuna göre düzenlenmiş ve adlandırılmıştır. Nil'in suyunun en fazla
olduğu dönem, yılın ilk ayı olarak kabul edilen Eylül'dür.

Kıpti takviminde yılın oniki ayı şunlardır:

- 1- Tût (Thoût) - Eylül (11 Eylül - 10 Ekim)
 - 2- Babâh - Ekim (11 Ekim - 9 Kasım)
 - 3- Hatûr (Hatour) - Kasım (10 Kasım - 9 Aralık)
 - 4- Kyhak (Kia'k) - Aralık (10 Aralık - 8 Ocak)
 - 5- Tûbah (Toubeh) - Ocak (9 Ocak - 7 Şubat)
 - 6- Amchîr - Şubat (8 Şubat - 13 Mart)
 - 7- Baromhat - Mart (14, 15 Mart - 8, 9 Nisan)
 - 8- Baramûdah (Baramouda) - Nisan (9, 10 Nisan - 8, 9 Mayıs)
 - 9- Bashens (Bashans) - Mayıs (9, 10 Mayıs - 7, 8 Haziran)
 - 10- Baû'ûnah (Baounah) - Haziran (8, 9 Haziran - 7, 8 Temmuz)
 - 11- Abîb - Temmuz (8, 9 Temmuz - 6, 7 Ağustos)
 - 12- Misrâ - Ağustos (7, 8 Ağustos - 5, 6 Eylül)
- Artık gün - Nasy - (6, 7 Eylül - 10 Eylül)¹²⁰

Kıptilerin dini hayatlarıyla bu takvimin yakın ilgisi vardır. Zira Kıp-
tiler Hıristiyan olmakla eski kültürel değerlerini tamamen terketmemişler
ve yeni dinleri ile bu takvim arasında ortak noktalar tesis etmişlerdir¹²¹.

b) Dini Hayat

Kıptilerin dini hayatında kilisenin büyük bir yeri vardır. Fakat onla-
rın kiliseleri, Batı'dakilere göre daha basit ve sade yapılarıdır. Sadece Ka-

120. R. Janin, 478, Pierre Du Bourguet s. 44. Edris Abdel-Sayed, 16.

121. Pierre Du Bourguet, 44, Edris Abdel-Sayed, 17.

hire'deki Azize Meryem Kilisesi çok görkemlidir. İstenderiye'de de 1871 yılında yapılmış, büyük bir kilise vardır.

Kiliselerde kesinlikle heykeller bulunmaz, fakat duvarlar resimlerle süslenmiştir.

Ayin toplantısı, dini merasimlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Doğu kiliselerinin en ilginç merasimi şüphesiz antik İskenderiye ayini, Aziz Markos tipi ayindir. Kıpti ayinlerinde bu antik ayinin izleri hissedilmektedir. Ayin boyunca Kıpti mü'minler ayakta dururlar. Sadece zorunlu hallerde eğilirler. Ancak yoruldukları zaman bir yere dayanmaları mümkündür. Dualar kıpti dilindedir. Kıptice okunan incil cümleleri daha sonra Arapça'ya çevrilir¹²².

Kıptiler kilisedeki her hizmet ve ayine katılmakla yükümlüdürler. Kadınların kilise içine alınmadığı; dış dehlizlere girmelerine izin verildiği söylene de¹²³ bugün erkeklerin arkasında, bazan da yanlarında yer alabilmektedirler.

ba) Ayinler

Kıpti kilisesi yedi sakramenti kabul etmektedir. Bunlar vaftiz, confirmasyon, evharistiya, günah itirafı, rahip takdisi, nikah ve son yağlamadır¹²⁴.

Kıptiler, üç defa suya daldırma şeklinde vaftiz yaparlar. Çocuklar Paskalya'dan iki hafta önce vaftiz edilirler ve bunun için Pazar günü tercih edilir. Fakat Pazar'ın dışında başka günlerde de vaftiz yapılabilir¹²⁵. Bunlardan başka erkek çocukların doğumundan 40 gün, kızların ise 80 gün sonra vaftiz yapıldıkları da nakledilmektedir¹²⁶. Ailenin tek erkek çocuğu durumunda olanların vaftizi için büyük bir tören düzenlenir¹²⁷.

Vaftiz, genel olarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına Papaz tarafından yapılır. Onun olmadığı zaman ve yerlerde, istisna olarak bir Hıristiyan tarafından da vaftiz yapılabilmektedir. Vaftiz olduktan sonra tekrar günah işleyen sapıkların yeniden vaftiz olmaları gerekir¹²⁸.

Vaftiz işleminden sonra, vaftiz olana kutsal krem ve zeytinyağı sürülmesi gibi birtakım karışık işler yapılır. Böylece o, kutluluğu kabul edecek ve bir yudum şarap içerek onu tadacak olgunluğa ulaşmış olur¹²⁹.

122. F.H. Kruger, XV/627.

123. P.D. Scott-Moncrieff, IV/119.

124. Murad Kamil, 29, R. Janin, 475-77, 484.

125. Edris Abdel-Sayed, 28.

126. F.H. Kruger, XV/627; R. Janin, 475.

127. Edris Abdel-Sayed, 28.

128. Pierre Du Bourguet, 41; Geniş bilgi için bkz. R. Janin, 475-76.

129. F.H. Kruger, XV/627; P.D. Scott, Moncrieff, IV/119.

Kıptiler, çarımha gerilmeden önce İsa'nın havarilerle yediği son akşam yemeğinin hatırası olan "Evharistiyayı"¹³⁰ ihmal etmezler. Evharistiya ayininde yenen ekmeğin, Kilisenin papazı veya onun izin verdiği erkek bir görevli tarafından, sadece undan yapılan hamurun, kiliseye ait bir fırında kızartılması suretiyle hazırlanır. "Kurban" denen bu yiyeceğe papazın dışında kimse dokunamaz¹³⁰. Ayin esnasında papaz yenen ekmeğin İsa'nın eti, şarabın da onun kanı olduğunu, bunu yiyenlerin onunla bütünleştiğini açıklayan bir konuşma yapar¹³¹. Kilisede Papaz, kutsanmış su ve şarapla ekmeği onlara götürür. Erkekler bir köşede iki koldan ayine katılırlar, kutsanmış suyu içerler ve kuru ekmeği yerler. Ayin kutsal su içilecek tamamlanır.

Ekmeğin-Şarap ayininde şarapla ekmeğin yiyen ve yirmibeş yaşını dolduran herkesin "günah itirafında" bulunması istenir. Bu yaştan küçük olanlar, çocuk ve cahil sayılırlar. Ancak yirmibeş yaşından küçükler evli olseler, evlilik günah itirafını zaruri kıldığı için, bu kuralın dışında kalırlar.

Evlilik nişanlanma ile başlar. Nişanlıların ebeveynleri, bir papazın önderliğinde, evde toplanırlar. Papaz orada bir konuşma yapar ve nişanı ilân eder. Evlenme Kilise'de olur. Eşler beyaz örtüler altında oraya gelirler. Merasim yeme-içme ile sona erer. Kıpti kanunları ancak eşlerden birinin diğerini aldatması (zina etmesi) durumunda boşanmaya cevaz verir. Papazlar boşanmaya ve yeniden evlenmeye çoğu vakit cevaz vermektedir.

Kutsal yağ sürme geleneği, Kıpti Kilise'sinde varlığını sürdürmektedir. Hastalara, günahkârlara ve yaralıları kutsal yağ sürülür¹³².

bb) İbadetler

Kıptiler, ibadete düşkünlüdürler. Günde yedi defa dua ederler. Dinî merasim, laiklerin ayininden çok uzundur. Hiyerarşide yükseldikçe, merasimin süresi uzamakta ve gerektiğinde bütün bir gün sürmektedir. Kıpti Kilisesi ayininde ve kurumunda çok yüklü ve dinî hayata ağır gelen bir düzenleme olduğu gözlenmektedir¹³³.

Kıptiler arasında en önemli kabul edilen ibadetlerden biri oruçtur. Epiphanie ve Kutsal Hafta'dan önce kırk gün ile sınırlandırılan oruç St. Athanase tarafından sınıflandırılmıştır¹³⁴. Oruç 9. yüzyılda, yeni şartlar ve bayramlar da göz önünde bulundurularak şekillendirilmiştir. Kıptilerin toplam 151 gün oruç ve 93 perhiz günleri vardır. Dinî bir gereklilik olan

130. Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara-1993, 268.

131. F.H. Kruger, XV/627; R. Janin, 476, 7.

132. F.H. Kruger, XV/627.

133. P.D. Scott-Moncrieff, IV/119.

134. F.H. Kruger, XV/627, Pierre Du Bourguet, 45.

orucun keşiflerinin inzivasını hatırlatmak ve yaşatmak gibi bir amacı da bulunmaktadır¹³⁵.

Kiptiler arasında yaygın olan başka oruc günleri şunlardır.

- 1- Lent'den önce 3 gün 3 gece tutulan "Nineveh" orucu.
- 2- 55 günlük büyük oruç.
- 3- Christmas'dan önce 28 gün tutulan "Nativity" orucu.
- 4- Ascension bayramını takiben "Apostles" orucu.
- 5- Assumption bayramından önce 15 gün "Virgin" orucu¹³⁶.

Kiptiler Cumartesi ve Pazar günleri oruç tutmazlar¹³⁷.

Kiptilerin kendilerine göre kutsal saydıkları mekanları bulunmaktadır. Kuzey'den Güney'e çoğu Delta'da azı yukarı Mısır'da olmak üzere 59 Hac merkezi vardır. Hastalar, çeşitli problemleri bulunanlar oralara götürülürler. Hatta çocukların da oralarda vaftiz edilmesine gayret ederler¹³⁸. En önemli ziyaret yerlerinden birisi, Assiut yakınlarındaki Dronha manastırında yapılan bekâr ziyaretidir. Bu törene gelmek için aylar önceden, haftalarca hazırlık yapılır. Çeşitli ilâhiler, şiirler ve şarkılar okunarak manastıra gelinir. Halk kiliseye girince doğrudan Vierge'yi (Bakire) selâmlar. Bütün sosyal sınıflara mensup insanlar oraya gelirler, kurbanlarını keserler, gümüştten yapılmış adaklarını koyarlar. Ziyaret bayram günü arefesinde zirveye ulaşır. Geceyarısından bir kaç saat önce bir atlı, Bakire'nin (Meryem) resmini at üzerinde taşır ve büyük bir kalabalığın önünde manastırı dolaşır. Arkasından orada bulunan kalabalık, ilâhiler söyler, dans eder. Kortej Kilise'nin ayın yapılan yerinde sona erer. Burada bir hafta kalınır. Herkes birbiriyle tanışır ve kaynaşır. Vierge orucu tutulur. Onbeş gün süreyle, sebze, balık ve ekmekten oluşan yiyecekler paylaşılır. Bu basit yemek büyük bir iştah ve zevkle yenir. Orada kalındığı süre içinde, dans edilerek, ilâhi ve şarkı söylenerek, dualar ve ayinler yapılarak günler geçirilir. Aileler birbirlerine hayatlarını anlatarak tanışırlar.

Vierge ziyaretinin en önemli kısmını yapılan adaklar oluşturur. Ziyarete gelenler, imtihanlarda başarılı olmayı veya iyi bir evlilik yapmayı dileyebilirler. Orada bulunan direklerin üzerine, Hıristiyanlığa bağlılıklarının sembolü olarak haç yapılır. Hatta İsa ve Meryem'in resimleri alınarak evlere asılır¹³⁹. Bunun dışında Kudüs, dünyadaki bütün hıristiyanlar gibi, Kiptiler için de önemli bir ziyaret ve hac yeridir¹⁴⁰.

135. Pierre Du Bourguet, 45.

136. P.D. Scott-Moncrieff, IV/119.

137. F.H. Kruger, XV/627.

138. Pierre Du Bourguet, 47.

139. Edris Abdel-Sayed, 30.

140. Merguerite- Marie Thiollier, 90.

Kıptilerin millî ve dinî bayramları vardır. Milli bayramlara müslümanlar da iştirak ederler ve senede iki defa kutlanır. Bunlardan birincisi "Nil'in Kabarması Bayramı"dır. Kıpti takvimine göre 12 Baü'ûnah veya Jülyen takvimine göre 6 Haziran, Gregoryan takvimine göre 19 Haziran'dan, Kıpti takvimine göre 17 Tût veya Jülyen takvimine göre 27 Eylül, Gregoryan takvimine göre 19 Ekim'e kadar devam etmektedir. İkincisi ise "Şemmu Nesim" (Chom én Nesim) denilen "Bahar Bayramı"dır. Bu da Kıpti Paskalyasını izleyen Pazartesi günü kutlanmaktadır.

Dini bayramlar ise İsa ve Meryem'in şerefine göre tanzim edilmiştir. Bunlar da birinci ve ikinci dereceye ayrılırlar. İsa şerefine olan 14 bayramın 7 tanesi birinci 7 tanesi ikinci derecede bayramlardır.

Birinci Derecede Olanlar:

1- Annociation (Meryem'e İsa'nın müjdelenmesi) 2- Noel, 3- Epiphanie, (6 Ocak yortusu), 4- Rameaux, 5- Paques (Paskalya), 6- Ascension (Göğe Yükselme), 7- Pantecôte (Paskalya'dan sonraki 7 gün kutlanır).

İkinci Derecede Olanlar:

1- Sünnet, 2- Cana'nın düğünü, 3- Takdim, 4- Kutsal Perşembe, 5- Paskalya'dan sonraki ilk pazar, 6- Rabbin (İsa) Mısır'a girişi, 7- İsa'nın Tabor dağında üç havariye görünmesi.

Meryem şerefine olan bayramların sayısı da 32'dir. Bunların çoğu birinci derecede bayramlardır¹⁴¹.

c) Sosyal Hayat

Kıptilerin, uzun tarihi süreç içinde değişik kültürel ortamlarda oluşmuş değerleri vardır. Bu değerler kıptileri dünya hıristiyanları içerisinde farklı bir konuma sokmaktadır.

ca) Evlilik

Kıptiler evliliğe çok önem verirler. Esas itibariyle evlilik, çocuk sahibi olmak anlamına gelmektedir. Çocuğu olmayan kadınların bu yüzden çok büyük problemleri olmaktadır.

Kıptilerde evlilik, genellikle, yakınlar veya komşular arasında gerçekleşir. Evliliklerin yaklaşık % 65'i aynı yerleşim merkezinde yaşayanlar arasında olmaktadır. Yaşanılan köyün veya kasabanın dışında birisiyle evlenmek nadir bir olaydır. Bu tür bir evliliğin tercih edilmesinde yegane faktör gelenektir. Hatta bu, "ancak beni kendi kanımdan olan kimse düşü-

141. Geniş Bilgi için bkz. R. Janin, 478, 9; Pierre du Bourguet, s. 43.

nür, seni tanıyan, seninle yeterince meşgul olur, seni tanımayan ise sana ilgi göstermez” şeklinde atasözü haline gelmiştir. Ailenin yararlarını düşünmek, itibarını ve kanını korumak da, kıptilerin evlilikte aradıkları başka bir husustur. Başka bir soydan başka bir yerleşim merkezinden biriyle yapılan evlilik, büyük tehlikelerle karşı karşıya olan, sadece bir beraberlik olarak görülür. Eşlerden zayıf ve fakir olanın güçlü ve zengin olan yanında ezilmesi ya da onun ailesine katılması kaçınılmazdır¹⁴².

Evliliğin ilk merhalesi nişanlanmaktır. Nişan, evlenecek erkek ve kızın ailesinin ortak harcamalarıyla yapılan bir törendir. Tabii ki erkek tarafı daha çok harcama yapar. Bu harcamalarla çeşitli zinet eşyası ve elbise alınır. Gelinin yeni evinin ihtiyacı olan bazı ev eşyası temin edilir.

Düğün töreni evlilikten bir iki hafta önce, her iki tarafın ailesinde de başlar. Akşamları komşular toplanırlar ve eğlenirler. Bu sırada gelinin çeyizi düzenlenir. Düğün için gelen davetliler hediyelerini verirler¹⁴³.

Düğün töreninin başlamasından bir gün önce gelin hamama gider ve arkadaşlarıyla orada yıkanır. Eve döndüğünde ellerine ve ayaklarına kına yakılır. Aynı şekilde damat da, arkadaşlarıyla hamama gider ve dönüşte ellerine ve ayaklarına kına yakılır¹⁴⁴.

Düğün akşamı (gerdek gecesi) gelin bir at veya deve üzerinde (günü-müzde arabayla) damadın evine getirilir. Bu sırada erkekler havaya ateş ederler ve kadınlar da çeşitli şarkılar söylerler. Damat tıraş olup saçını sakalını kısaltarak hazırlanır. Gelin geldikten sonra mahalle sakinlerine (köy halkına) düğün yemeği ikram edilir. Bu sırada damat gelinin bekaretini düşünür. Zira gelinin bakire olması çok önemlidir. Bakire kanı beyaz çarşaf veya mendil üzerine damlatılır. Ertesi gün gelini görmeye gelen komşulara ve gelinin kendi ailesine gösterilir. Bunu götüren kimseye kız tarafından bahşiş verilir¹⁴⁵.

Evliliğin ertesi günü damata, arkadaşları, akrabası, komşuları çeşitli hediyeler getirirler; böylece evliliğin borç yükünü hafifletmeğe çalışırlar. Ancak yeni eşler de, kendilerine hediye getirenlere, en az onun gibi bir başka hediye ile mukabele etmek durumundadırlar¹⁴⁶.

cb) Doğum

Kıptiler arasında doğum bir kahramanlıktır. “Veren de alan da Allah'tır” denilerek büyük bir mutluluk yaşanır. Doğum kontrolüne ya-

142. Edris Abdel-Sayed, 31-32.

143. Edris Abdel-Sayed, 32.

144. Edris Abdel-Sayed, 33.

145. Edris Abdel-Sayed, 33.

146. Edris Abdel-Sayed, 34.

naşmayan kıptilerde fakirlik, annenin ağır işleri ve sıkıntıları, çocuk zayıflığının başlıca sebepleri olarak görülür. Doğum, genelde, bir ebe nezaretinde yaptırılır. Erkek çocuğu tercih unsurudur. Doğum esnasında müjdeciler gönderilir ve baba ona bir karşılık verir. Çünkü erkek çocuk, kıptiler arasında, nesli devam ettiren ve yaşlandıklarında anne ve babaya bakan olarak, "ailenin şerefi" sayılır. O hareketlerinde serbesttir. İstedığı zaman evden çıkar ve eve döner, kimse ondan endişelenmez. Fakat çeşitli problemlerle karşılaşabilecekleri, cinsî hatalar işleyerek ailenin yüzünü kızartabilecekleri korkusuyla, kıptiler arasında, kız çocuklarına aynı serbesti tanınmamaktadır¹⁴⁷.

Çocuk doğumunun yedinci günü arefesinde, mısır, yonca, pirinç, buğday, arpa, bakla ve mercimekten oluşan altı çeşit tarım ürünü toplanır. Bunlara bir de tuz eklenir. Hayatın ve verimliliğin birer sembolü olarak kabul edilen bu ürünler, bir mürekkep, bir dolma kalem ve bir de yumurta ile birlikte çocuğun başının yanına konur. Böylece Allah'ın çocuğa uzun ömür vermesi istenir. Çocuk hazırlandıktan sonra ad koyma merasimi yapılır. Mumdanlık üzerine 3,5 veya 7 mum yakılır ve bu mumların her birine daha çok İncillerden seçilen bir ad verilir. Mumun yanma süresi ile çocuğun ömrü arasında bir ilişki kurularak, en son sönen mumun adı çocuğa verilir. Çünkü en uzun süreli yanan mumun seçimi ile çocuğun da uzun ömürlü olması tasarlanır¹⁴⁸.

Tören yedinci günü sabahleyin başlar. Ebe kadın aile fertleri ve komşulara, geleneksel olarak içinde sütlaç bulunan sabah kahvaltısı hazırlanır. Eğer birkaç kız çocuktan sonra bir erkek doğmuşsa, ateşler yakılarak çok görkemli bir kutlama yapılır. Bazan da, bir kısım aileler nazardan korumak amacıyla, erkek çocuğun doğumunu belli bir süre kimseye söylemezler. Yedinci günde çocuk yıkanır ve beyaz elbise giydirilir. Banyo suyu geniş bir kaba dökülür. Davetlilere çikolata, hurma, şıra ikram edilir, onlar da banyo kabına bozuk para atarlar. Biriken paralar toplanarak ebe kadına verilir¹⁴⁹.

Kıpti Kilisesinde, doğum yapan bir kadın, eğer kız çocuk doğurmuşsa 40 gün, eğer erkek çocuk doğurmuşsa 80 gün süreyle temiz sayılmadığı için insanların huzuruna çıkamaz. Doğumla birlikte annenin toplumdaki yeri artar. Büyük anne ise, ailenin mutluluk hanımefendisi durumuna yükselir¹⁵⁰.

Kıptilerde sünnet olma geleneği de vardır. Onlar yedi yaşına doğru çocuklarını sünnet ettirirler¹⁵¹. Ancak bu sünnetin, dini bir merasim olma-

147. Edris Abdel-Sayed, 25-26.

148. Edris Abdel-Sayed, 26-27.

149. Edris Abdel-Sayed, 27.

150. Edris Abdel-Sayed, 27-28.

151. Marguerite, Marie Thiollier, 90.

dan çok, bir gelenek olduğu ileri sürülmektedir. Muhtemelen orijin olarak ilâhî olan Yahudilikten kaynaklanan ve İsa'ya ilk inananlar tarafından devam ettirilen bu geleneğin, yanlış olarak kiptilerin atası eski Mısırlılardaki uygulamanın bir devamı olduğu iddia edilmektedir¹⁵².

cc) Ölüm

Arkeolojik kazılar, sınırlı da olsa, Mısır'daki Hıristiyanlığın ilk dönemlerine ait bilgiler vermektedir. Bu kazılardan öğrenildiğine göre bazı ölümlerin, eski Mısır inancının devamı olarak mumyalandığı, hangi mezarlığa defnedileceğini belirten tahtadan yapılmış bir bilet ile Nil nehrinde kayıklarla taşındığı belirtilmektedir. Buna göre; o dönemdeki hıristiyanların ruhun geri döneceği inancıyla bedeninin korunması gerektiği ve bunun için cesetleri mumyaladıkları ifade edilmektedir. Cesetlerin kime ait olduğunu gösteren belgelerle, Hıristiyanlık öncesi, Hıristiyanlığın ilk yılları veya Konstantin sonrası dönemin işareti olduğu tartışılan X üzerinde P^P ye benzer (X) işareti bulunmaktadır¹⁵³.

Daha sonraki uygulamalarda ise, doğumundan sonra onbeş gün geçmeden ölen çocuk evin içine gömülmektedir. Çok eski bir Mısır geleneğinin uzantısı olarak kabul edilen bu inanca göre; annesi eğer hamile değilse çocuğun mezarını yedi defa dolaşır ve böylece hamile olacağına inanır.

Cenazelerin defin işlerinde bazı kuralların uygulandığı görülür. Buna göre; ölü önce Kilise'ye götürülür. Erkek ve kadınlar cenazeyi takip ederler. Orada bir ayin yapılır. Ayinden sonra kadınlar evlerine dönerler, erkekler mezarlığa kadar giderek ölüyü gömerler. Daha sonra ölünün yakını olan erkekler, taziyeleri kabul ederler. Akraba ve komşular bir hafta boyunca her akşam, ölen kimsenin ailesine yemek getirirler. Kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı yemek sofraları kurulur. Ölen kimse erkekse ailesine mensup erkekler traş olmayıp sakal bırakırlar. Ölen eğer yaşlı ise bir hafta, genç ise 40 gün süreyle sakal uzatıp yas tutarlar. Ölenin akrabası kadınlar da 40 gün süreyle taziyeleri kabul ederler, ilk hafta ağlatıcı kadının öncülüğünde bütün gün ağlarlar¹⁵⁴.

Günümüzde ise gençler için beş gün yaşlılar için üç gün taziye kabul edilmektedir¹⁵⁵.

Ölümün üçüncü günü rahip, o kişinin öldüğü yerde bir dua yapar. O gün ışık sabaha kadar yanık kalarak, ölenin ruhunun evi terketmesinin

152. F.H. Kruger, XV/627.

153. P.D. Scott-Moncrief, IV/114-115.

154. Edris Abdel-Sayed, 35.

155. Edris Abdel-Sayed, 36.

sağlandığına inanılır. Bu eski Mısır dininden kalma bir inancın uzantısı kabul edilir. Ölümün 40. günü, ölü evinde bir cenaze ayini yapılır¹⁵⁶.

Yas süresi boyunca ölenin aile fertleri ve yakınları yemek yapmaz, et ve tatlı yemez, cinsi münasebette bulunmaz. Belli bir süre kadınlar siyah giyer. Eğer ölen genç bir erkekse, dul kalan eşi bütün hayatı boyunca veya evleninceye kadar siyah elbise giyer¹⁵⁷. Hatta bazıları, dul kadınların evlenemeyeceğini bile söylemektedir¹⁵⁸.

d) Bazı Kıpti Sembolleri:

1- Balık: Yunanca "ICHTSHUS" kelimesinin harfleri üzerine bir oyundur. Balık anlamına gelir, bu kelimenin beş harfi, İsa'nın isimlerinin Yunanca ilk beş tanesini oluşturur: İsa, Mesih, Tanrı, Oğul, Kurtarıcı.

2- Güvercin: Sevgi ve Masumiyet Simgesi: İsa'nın kurban edilişi ve Kutsal Ruh'u temsil ettiğine inanılır.

3- Asma: "Ben asmayım ve babam çiftçidir." İsa'nın kendisinin sembolik bir ifadesidir.

4- Zeytin Ağacı: İsa'nın merhametinin sembolüdür. Yağına Kıptiler değer verirler, ağrı kesici olarak kabul ederler.

5- Hurma: Eski Mısırlılarda da olduğu gibi zaferin veya hoşnutluğun sembolüdür.

6- Kıpti Haçı: Hıristiyanlığa mensup toplumların sembol olarak kullandıkları "haç" ların en basit olanıdır.

Kıptiler, eski Mısırlıların kullandıkları "hayat anahtarı" sembolünü, Aziz Markos'un etkisiyle bugünkü haç şekline çevirmişlerdir. Bu haçın dört ucu birbirine eşittir. Her ucun başında, eşit uzunlukta üç ilave bulunmaktadır: Bu ilavelerle haç, İsa ile beraber onun oniki havarisini temsil etmektedir.

7- Devekuşu yumurtası: Kıpti Kilisesi tarafından yeniden dirilme sembolü olarak kabul edilmiştir.

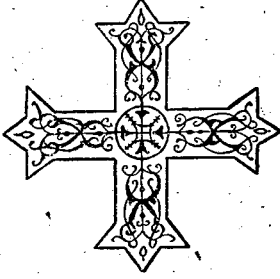
Kıptiler arasında dört incil yazarlarından Matta, kanatlı bir insan; Markos bir arslan; Luka kurbanlık bir boğa; Yuhanna bir kartal şeklinde sembolleştirilmiştir¹⁵⁹.

156. Edris Abdel-Sayed, 35.

157. Edris Abdel-Sayed, 36.

158. Marguerite-Marie Thiollier, 90.

159. Kıpti Sembolleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Murad Kamil, 74-77.

Kıpti Haç'ından iki örnek

SONUÇ

Yaptığımız araştırmaya göre Kıptiler Mısır'ın yerli halkıdır ve uzun bir tarihi geçmişleri vardır. Onlar eski bir dinî inanışın müntesibi ve eski bir medeniyetin sahibidir.

Firavunlar döneminden sonra çeşitli dış güçlerin etki alanına giren Kıptiler, onların siyasî ve dinî baskıları altında kalmışlardır. Özellikle Yunan ve Roma hakimiyeti, eski Mısır dininin yeni putperest inançlarla karışmasına sebep olmuştur.

Tarihin ilk çağlarından itibaren Mısır, çeşitli kültür ve inançların odak noktası haline gelmiştir. Coğrafi konumu, meşhur kütüphanesi ve ticarî merkez olma özelliği ile İskenderiye, çağının sayılı yerleşim merkezlerinden biridir.

Roma İmparatorluğunun hakim olduğu Filistin bölgesinde Hıristiyanlığın, Mısır'a ne zaman, nasıl ve kimler tarafından sokulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kıptiler, kendilerini aziz Markos'un halefi olarak görürken, orijinal Hıristiyanlığa sahip olduklarını iddia etmekte ve Hıristiyanlığın, havariler döneminde Mısır'a girdiğine inanmaktadır. Batılı Hıristiyan yazarlar ise; Roma'nın baskı ve zulmü sebebiyle Hıristiyanlığın, ilk yıllarda, Mısır'da yayılmış olmasını mümkün görmemektedir.

Filistin'e yakınlığı ve ilk Hıristiyanların Mısıyonerliği dinî bir emir olarak değerlendirmeleri sebebiyle, Hıristiyanlığın ilk asırda Mısır'a girmiş olması muhtemeldir. Fakat bunun resmî bir kanalla olmaması, kurum ve kurallarının iyice belirlenmemesi sonucu, münferit ve dağınık bir görüntü sergilediği hissedilmektedir. Roma'nın uzun yıllar uyguladığı baskı ve zulüm neticesinde Hıristiyanlar, büyük kayıplar vermiş, çoğu çöllerde

ve mağaralarda münzevî bir dinî hayat tarzı yaşamıştır. Merkezî bir otoritenin olmaması, Hıristiyanlar arasında farklı inanç ve uygulamalara sebep olmuş, herkes kendinin haklı ve gerçek din üzerine olduğunu iddia eder hale gelmiştir.

Konstantin'in Hıristiyanlığı resmî devlet dini haline getirmesi sonucu açığa çıkan farklı uygulamalar ve inanışlar, Hıristiyanlık tarihinde büyük çalkantı, tartışma ve bölünmelere sebep olmuştur. Konsiller döneminde yaşanan olaylar, Hıristiyanları ortak bir noktada birleştireceği yerdé, millî, siyasî ve dinî faktörlerin etkisiyle bölünmeyi hızlandırmıştır. Eski bir medeniyetin sahibi olan Kıptiler, millî kimlikleri ve bazı yönlerden kendi eski inançlarına uygunluk arzeden dinî itikat ve uygulamalarıyla diğer Hıristiyan toplumlardan ayrılmıştır. Monofizitliğin gerçek Hıristiyanlık olduğunu savunan Kıptiler, bu uğurda, aynı görüşü paylaşmayan diğer Hıristiyanların yıllar süren zulümlerine maruz kalmış ve Müslümanların Mısır'ı fethettiği tarihe kadar dinî ve millî kimliklerini koruma mücadelesi vermişlerdir.

İslâm'ın getirdiği hoşgörü ortamından yararlanan Kıptilerin kimlikleri daha da pekişmiş, fakat kendi dinlerine mensup Hıristiyanlardan görmedikleri müsamahayı müslümanlardan görmeleri ve İslâmın bazı temel özelliklerinden dolayı çoğu müslüman olmuştur. Müslüman olmayanlar ise geniş bir hürriyet ortamında dinî ve millî kimliklerini yaşatmışlardır.

Batı Hıristiyan dünyası Kıptilere karşı daime çifte standart uygulamıştır. Hakim Hıristiyanlar onların sahip oldukları inanç ve uygulamalar sözkonusu olduğunda Kıptileri cahil, bağınaz ve sapık olarak nitelemiş, siyasî amaçlar sözkonusu olduğunda müslümanların onlara baskı uyguladığını ileri sürerek içinde yaşadıkları topluma karşı onları müdafaa eder görünmüşlerdir. Hatta çeşitli Hıristiyan devletler Kıptileri himaye için açık teklifler ve birleşme vaatlerinde bulunmuşlardır. Ancak geçmişin acı hatıralarını unutmayan Kıptiler bu teklifler karşısında temkinli hareket etmiş ve Müslüman toplumlar içinde yaşamayı tercih etmişlerdir.

Katolik dünyasının başlattığı diyalog çalışmaları, diğer dinlerle Hıristiyanlık arasında ortak bir zemin arayışına yönelik olmakla birlikte, öncelikle farklı mezheplere mensup Hıristiyanlar arasında uzlaşmayı amaçlamaktadır. Bundan dolayı İslâm ülkelerinde yaşayan Hıristiyan topluluklar da bu diyalogun doğrudan muhatabıdır. Batı, İslam ülkeleri üzerinde yürüttüğü faaliyetlerde başarılı olabilmek için öncelikle İslâm ülkelerindeki Hıristiyanların destek ve yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bu destek ve yardım için adımlar da atılmaktadır. Bugün, inanç ve mezhep farklılığına, tarihi bazı problemler bulunmasına rağmen bir kıpti olan Boutros Ghali'nin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olarak tayin edilmesi, Hıristiyan dünyasının bu yakınlaşma hedeflerinin bir aşaması olarak düşünülmelidir.